

LANDSARKIVETS I UPPSALA SMÅSKRIFTSERIE NR 8

Landsarkivets i Uppsala småskriftserie utges av:
Landsarkivet i Uppsala, Box 135, 751 04 Uppsala

Tel: 018-65 21 00

E-post: landsarkivet@landsarkivet-uppsala.ra.se

Hemsida: <http://www.ra.se/ula> eller

www.statensarkiv.se/uppsala

Skogsnycklar

Att forska om skog på Landsarkivet

Reine Rydén

Omslagsbilden föreställer orkidén skogsnycklar (*Dactylorhiza maculata* ssp. *fuchsii*).

Uppsala 2007

© Landsarkivet i Uppsala

Tryck: TrycksaksMäklaren i Uppsala

ISSN: 1651-369X

Innehållsförteckning

Inledning	5	Skogsskolor.....	41
Avgränsningar.....	6	Bruksarkiv.....	43
Skogslagstiftningens historia	6	Gårdsarkiv.....	46
Skogsmyndigheter på central nivå	8	Forskningsteman	48
Lantmäteriet.....	10	Personhistoria	48
Länsstyrelserna.....	11	Enskilda fastigheter och boställen	51
Länsstyrelsen i Kopparbergs län.....	13	Skogvaktare och bönder.....	56
Länsstyrelsen i Södermanlands län.....	14	Kolhantering	58
Länsstyrelsen i Uppsala län	17	Jakt.....	60
Länsstyrelsen i Västmanlands län.....	19	Utbildning och rådgivning.....	65
Länsstyrelsen i Örebro län	20	Sågverk som protoindustri	66
Andra myndigheter på regional nivå.....	20	Sågverk som modern industri	68
Överjägmästare	20	Kartstudier	69
Revir	21	Liten skogshistorisk ordlista	72
Mindre regionala arkiv	23	Litteratur.....	75
Bergmästare	24		
Skogsvårdsstyrelser	28		
Kristidsstyrelser	31		
Domstolar	33		
Häradsrätter	33		
Bergstingsrätter.....	34		
Ägodelningsrätter	34		
Övriga arkiv.....	35		
Häradsallmänningar.....	35		
Hushållningssällskap	37		
Kyrkan	39		

Inledning

Människans tillvaro är i ett land som Sverige sammanflätad med skogen. Detta faktum är kanske inte uppenbart för alla i dag, men är i ett historiskt perspektiv lätt att inse. Från skogen har människor hämtat byggmaterial till sina hus och bränsle att värma sig med under långa vintrar. Utan skogen hade det inte varit möjligt att ta tillvara malmtillgångarna i bergen. Järn och trä var stommen i den moderna industri som lade grunden till ett välstånd.

Syftet med denna skrift är att tillhandahålla nycklar till skogens historia. Framför allt handlar den om det källmaterial som förvaras på Landsarkivet i Uppsala (ULA).¹ Först görs, efter en kort skogshistorisk översikt, en genomgång av olika institutioner som efterlämnat relevanta handlingar. Här lämnas också uppgifter om i vilka arkivserier och volymer det särskilt kan löna sig att leta. Därefter presenteras ett antal forskningsteman med förslag på ingångar i arkivet. Förhoppningen är att skriften på så sätt kan komma till nytta för såväl släkt- och hembygdsforskare som för akademiska forskare och studenter.

Författaren till dessa rader är historiker. Därför faller det sig naturligt med en inriktning på skogens ekonomiska och sociala betydelse för människorna. Men även den som intresserar sig för skogen ur ett naturvetenskapligt perspektiv kan ha mycket att hämta i arkivet.

---

¹ Det finns flera tidigare arkivöversikter om skogsforskning (Nilsson 1988; Ewald 1993; Kardell 1998; Nordström 1999). Dessa behandlar emellertid inte specifikt materialet på ULA eller något annat landsarkiv.

Avgränsningar

Större delen av materialet på landsarkivet kommer från statlig myndighetsutövning i olika former. Källmaterial från skogsindustrieföretag, skogsägareföreningar och skogsarbetarnas organisationer skall främst sökas i näringslivsarkiv och folkrörelsearkiv. Handlingar från bruken förvaras dock i stor utsträckning på ULA.

Skogen har inte varit enbart en råvarukälla. Den har också varit sinnebild för det mörka och okända, där rövare, rovdjur och allsköns oknytt lurade. Källor som belyser sägner och folkliga föreställningar är svåra att hitta på ULA. De återfinns däremot i riklig mängd på folkminnesarkiv som SOFI (Institutet för språk och folkminnen).

Skogslagstiftningens historia

Bestämmelser om ägande och utnyttjande av skogarna fanns redan i landskapslagarna och i Magnus Erikssons landslag från 1347. De innehöll paragrafer om kungens egendomar, häradsallmänningar och landskapsallmänningar. Ekar och bokar reserverades för kronans behov av skeppsvirke. Liknande bestämmelser återkom i Kristoffers landslag 1442 och i Gustav Vasas förordningar hundra år senare. Brott mot dessa föreskrifter kan ha avsatt spår i de äldsta delarna av häradsrätternas arkiv. Huvuddelen av det skogsrelaterade materialet på landsarkiven baseras emellertid på lagstiftning från 1600-talet och framåt. Stadgarna om skogarna samlades i en *skogsordning* som utfärdades 1647. Denna förnyades sedan flera gånger

under de följande århundradena. Under 1600-talet etablerades också en förvaltning för kronans skogar.²

Under medeltiden och vasatiden uppmuntrade kungamakten nyodling i obodda trakter, eftersom det gav kronan nya skatteinkomster. Skogens och de övriga ”utmarkernas” viktigaste funktion vid den tiden var livsmedelsproduktion. På 1600-talet däremot blev det gruvornas och järnbrukens behov av ved och träkol som prioriterades. Centralmakten tog därför ett fastare grepp över skogarna. Svedjebruk förbjöds och möjligheterna att anlägga nya torp begränsades. Restriktionerna mot nyodling på skogsmark lättade under loppet av 1700-talet till följd av befolkningsökningen. Under senare delen av 1800-talet och på 1900-talet expanderade sågverks- och pappersindustrin. Då hamnade åter virkesproduktionen överst på skogspolitikens dagordning.

Till följd av industrialiseringen och befolkningstillväxten blev bristen på skog i södra och mellersta Sverige allt mer märkbar från mitten av 1800-talet. Statsmakterna började därför lägga större vikt vid plantering och andra skogsvårdsåtgärder, även när det gällde de enskilda skogarna. En följd av denna strävan var den första *skogsvårdslagen*. Den antogs 1903 och innebar bland annat en skyldighet att återplantera efter avverkning. Lagen genererade också en ny uppsättning myndigheter, skogsvårdsstyrelserna i länen. Under 1900-talets senare del förändrades prioriteringarna i skogspolitiken. Skogsbruket skulle nu inte enbart sträva efter hög avkastning, utan även ta hänsyn till naturvård och biologisk mångfald.

---

² För en utförligare översikt över skogslagstiftningens utveckling, se Eliasson & Hamilton 1999.

Ett lagkomplex som haft stor betydelse för ägare av både jordbruks- och skogsmark är skifteslagstiftningen. Förordningarna om storskifte 1757 och 1762 innebar att böndernas utspridda åkertegar samlades till ett mindre antal jordlotter. Genom förordningen om *laga skifte* 1827 skulle varje bondes tegar läggas ihop till en enda sammanhängande enhet. Även skogsmarken berördes genom att allmanningarna delades upp i privatägda delar. Sammanslagningen av jordbruksmark och uppdelningen av skogsmark hade samma syfte, nämligen att öka den enskildes möjlighet att förfoga över sin jord.

Skogsmyndigheter på central nivå

En förvaltning för statens skogar har funnits sedan ett ämbete som riksjägmästare inrättades 1638. Hans tjänst drogs in 1682 och ersattes med fyra jägerifiskaler. Dessa befattningar avvecklades under 1740-talet. Under åren 1780–1824 fanns en överhovjägmästare med samma uppgifter som den tidigare riksjägmästaren. Med undantag av denna period var det länsstyrelserna som hela tiden hade huvudansvaret för skogstillsynen. Den första egentliga myndigheten på nationell nivå var *Skogsstyrelsen*, som inrättades 1859. Först tio år senare kom verksamheten igång på allvar och länsstyrelsernas tillsynsfunktion övertogs. Skogsstyrelsens verksamhetsområde delades in i sex skogsinspektörsdistrikt och 74 *revir*.

1883 omorganiserades Skogsstyrelsen till *Domänstyrelsen*. Den hade till uppgift att förvalta kronans skogar samt att utöva tillsyn över häradsallmänningar och andra allmänna skogar. Först Skogsstyrelsen och sedan Domänstyrelsen ansvarade från och med 1872 för sammanställningen av den officiella

skogsstatistiken. Arkivhandlingar från de båda myndigheterna förvaras på Riksarkivet.

Namnet *Skogsstyrelsen* återkom 1941 på en ny central myndighet för det enskilda skogsbruket och länens skogsvårdsstyrelser. Därmed tog staten fastare kontroll över skogsvårdsstyrelserna som tidigare haft en mer självständig ställning. Skogsstyrelsen utlokaliserades 1975 till Jönköping, där huvudkontoret fortfarande ligger. 2006 samordnades Skogsstyrelsen med skogsvårdsstyrelserna till en gemensam myndighet med kontor över hela landet.

Det centrala ämbetsverket för gruvor och järnbruk under åren 1630–1857 var *Bergskollegium*, som också var tillsynsmyndighet för skogsvård i Bergslagen. I Bergskollegiets arkiv på RA finns mycket skogshistoriskt material, exempelvis i rapporter från bergmästare och undersökningskommissioner. *Amiralitetskollegium* (1634–1791) intresserade sig också för skogen på grund av flottans behov av ekvirke och mastträd.

Ett väsentligt inslag i svensk politik och förvaltning sedan 1600-talet är alla statliga kommissioner och kommittéer som utrett det mesta i samhället. Handlingarna förvaras på Riksarkivet och förtecknas i boken *Riksarkivets beståndsöversikt del 3*. Bland de äldre kommittéerna (före 1900) finns relevant material under rubrikerna ”Skogs- och gränsskillnadsmål” samt ”Skogs- och jaktväsen”. Som exempel kan nämnas de kommissioner som skickades ut för att undersöka och gränslägga skogar och allmänningar i Uppland 1694 och Västmanland 1695.

Lantmäteriet

Bland de statliga myndigheterna måste också *Lantmäteriet* framhållas. Mellan 1628 och 1827 lydte denna verksamhet under Kammarkollegiet. Sedan blev den en egen myndighet med namnet Lantmäteristyrelsen. Denna slogs 1974 ihop med Rikets Allmänna Kartverk till Lantmäteriverket (eller helt enkelt Lantmäteriet) och utlokaliserades till Gävle.

Lantmätarnas arbete har efterlämnat stora mängder kartor av omätbart värde för agrarhistorisk och skogshistorisk forskning. Under åren 1630–1655 framställdes de så kallade geometriska jordeböckerna. Där kartlades det dåvarande Sveriges byar och deras åkrar och skogar. Sammanlagt handlar det om mellan 12 000 och 14 000 kartor. Vid Riksarkivet pågår arbete med att skanna in dessa kartor och samla dem i en databas. Projektet väntas vara avslutat 2009.³

Från och med förordningen om storskifte 1757 blev skifte- na den största delen av lantmätarnas yrke. Resultatet blev en stor mängd kartor med beskrivningar. Lantmätarna gjorde också kartor över häradsallmänningar och rekognitionsskogar. Totalt omfattar Lantmäteriets samlingar 600 000 kartor. Dessa håller på att digitaliseras och göras tillgängliga för allmänheten via den nätbaserade tjänsten ArkivSök.⁴

Originalhandlingar från lantmäteriförrättningar förvaras på Landsarkivet i Härnösand och kopior på Lantmäteriets huvudkontor i Gävle. Den som söker kartor och andra handlingar från lantmäteriförrättningar kan också vända sig till respektive

---

³ Riksarkivet, ”Äldre geometriska kartor”, www.ra.se/ra/geometriska/index.html

⁴ Lantmäteriet, www.lantmateriet.se/templates/LMV_Page.aspx?id=1572

läns lantmäterimyndighet. Där finns nämligen inskannade akter från fastighetsbildningar, skiften och gränsjusteringar i länet fram till nutid. Ett mindre antal lantmäterikartor finns även på ULA, dit de har följt med handlingar från olika arkivbildare. De kartor som hittills har registrerats i ULA:s kartdatabas är sökbara i NAD (Nationell ArkivDatabas).

Dessutom har de flesta länsstyrelsearkiv någon avdelning med handlingar från lantmätarna. Till övervägande del består dessa arkivserier av dokument från skiften av åkermark, men här och där finns ärenden som berör skogarna. Följande serier kan vara värda en närmare undersökning:

- *Länsstyrelsen i Kopparbergs län*, Landskansliet E XXI, ”Handlingar angående lantmäteri” (1671–1800).
- *Länsstyrelsen i Uppsala län*, Landskansliet D III e, ”Skrivelser från lantmätare” (1691–1874).
- *Länsstyrelsen i Uppsala län*, Landskansliet E XXI, ”Handlingar angående lantmäteriet” (1690–1872).
- *Länsstyrelsen i Västmanlands län*, Landskansliet E XXI, ”Handlingar rörande lantmäteri” (1671–1810).
- *Länsstyrelsen i Örebro län*, Landskansliet D III e, ”Avgjorda lantmäterimål” (1810–1835).

Länsstyrelserna

Det regionala ansvaret för kronans skogar låg på landshövdingen/länsstyrelsen fram till 1869, då det övergick till Skogsstyrelsen. Från 1682 övervakades skogsskötseln i länen av *överjägmästare*, som var underställda landshövdingarna. Under perioden 1780–1824 lydde överjägmästarna under över-

hovjägmästaren, men sedan fick landshövdingarna tillbaka ansvaret.

Länsstyrelserna indelades från 1600-talet till 1950-talet i *landskontor* och *landskansli*. I princip ägnade sig landskontoret åt skattefrågor och landskansliet åt övriga ärenden. Skogsrelaterade handlingar återfinns hos båda avdelningarna.

Varje länsstyrelsearkiv på ULA innehåller minst en källserie med uppenbar relevans, då titeln lyder ”Handlingar angående skogar och allmänningar” eller något liknande. Men det finns mer av intresse. Bland annat kan nämnas landshövdingarnas *femårsberättelser*, ett källmaterial som varit till nytta för många historiker. Landshövdingarna hade i uppdrag att samla in uppgifter från kronofogdarna om befolkning och näringsliv i länen. Ett av de ämnen som skulle behandlas var skogarnas tillstånd. Från 1823 till 1905 trycktes femårsberättelserna och ULA:s bibliotek har en komplett serie.⁵ De tryckta versionerna är mer lättillgängliga än arkivhandlingarna, men de senare kan ibland innehålla mer än de sammanställningar som trycktes. Föregångare till femårsberättelserna är 1700-talets så kallade riksdagsrelationer. På ULA finns sådana bevarade från Södermanlands län.

Nedan följer en översikt över de serier i länsstyrelsernas arkiv där det lönar sig för den skogsintresserade forskaren att söka. Naturligtvis kan det finnas mer att hämta bland exempelvis inkomna handlingar (signum D). Att hitta de nålar man söker i dessa väldiga höstackar är dock inte lätt.

---

⁵ *Kongl. maj:ts befallningshafvandes femårsberättelse för åren...* Från 1856 ingick femårsberättelserna i BiSOS, serie H.

Länsstyrelsen i Kopparbergs län

- Landskansliet D VII:1–3, ”Handlingar till femårsberättelser” (1821–1856). Här återfinns kronofogdarnas primäruppgifter med statistik om smått och stort: gruvor och hyttor, rödfärgstillverkning och jordbruk samt sockenbeskrivningar. I de sistnämnda finns även kortfattade avsnitt om skogen.
- Landskansliet E IX a, ”Handlingar angående skogar och allmänningar” (1670–1939). Här hittar man material från rättsprocesser under sent 1600-tal och 1700-tal (volym 1). I det modernare materialet kan nämnas handlingar om förvaltningen av så kallade besparingsskogar i Orsa, Särna och Älvdalen från 1800-talets slut till 1930-talet. Klart intressant är ett odaterat ”Projekt till förordning om storskiftesdelningar och kronoskogarnes afvittning uti Stora Kopparbergs höfdingedöme” (volym 2).
- Landskontoret G III e, ”Handlingar angående kol och andra räntepersedlar” (1655–1840). Denna serie innehåller ”koldispositioner”, det vill säga listor över vilka personer som skulle leverera skattekol och uppgifter om vilka hyttor det skulle levereras till. Även andra naturaskatter förekommer, exempelvis ”kronotimmersved”.
- Landskontoret G III cc, ”Övriga handlingar angående skatteläggning och jordrannsaking” (1661–1886). Här finns dokument som upprättats i samband med skatteläggning av kvarnar, sågar och torp. Även brukens och gruvornas rekognitionsskogar förekommer i materialet, särskilt i volym 10 och 13. I volym 14 finns en förteckning över alla skattelägningsärenden i länet under åren 1839–1886.

Kohl Disposition		År 1668		År 1669	
År 1668		År 1669		År 1669	
Antony Carlsson	1500			300	300
Anthony Carlsson				900	4916
Charles Carlsson					7116
Paul Carlsson				400	400
Constans Carlsson				900	900
				400	400

Det så kallade koltvånget infördes på 1600-talet och upphävdes vid mitten av 1800-talet. Det innebar att bönder inom en mils radie från ett bruk skulle leverera kol i stället för vanlig skatt. (Länsstyrelsen i Kopparbergs län, Landskontoret G III e:1.)

- Landskontoret EE VII h, ”Skogsvårdsavgifter och skogsaccislängder” (1916–1948). Dessa längder upprättades årligen över enskilda skogsägare, både privatpersoner och bolag. För varje skogsägare anges skogens beräknade rotvärde och den avgift som skulle betalas. Längderna är indelade i fögderier och socknar, och det är relativt enkelt att hitta en viss skogsägare.

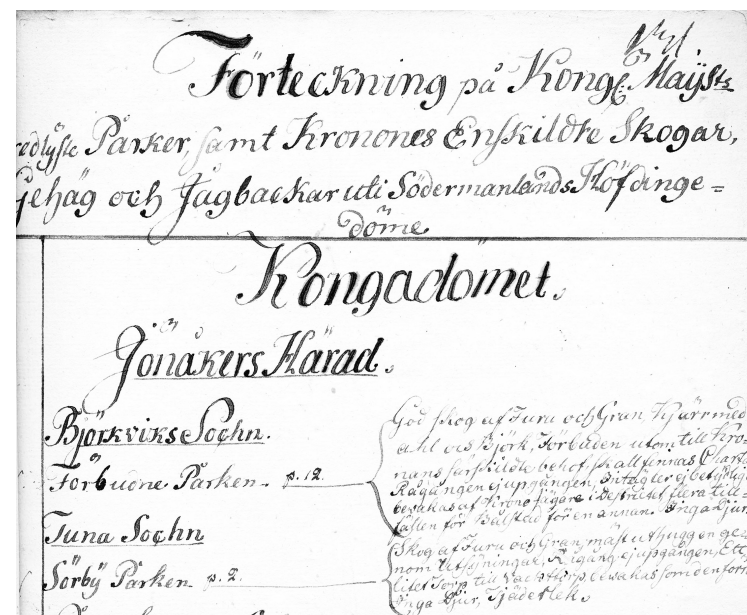
Länsstyrelsen i Södermanlands län

- Landskansliet D VII:1 a–g, ”Koncept och handlingar till riksdagsrelationer” (1742–1786). I dessa sju volymer hittar man rapporter om näringarnas tillstånd i länets häradar. En betoning på jordbruk och manufaktur låg i tiden, men även skogsbruket behandlas. Volymerna a och b innehåller böcker med de sammanställningar som lämnades till riksdagarna 1760 och 1764. Här finns ut-

förliga kapitel (14 respektive 25 sidor) med rubriken "Skogarne".

- Landskontoret D VII, "Handlingar till femårsberättelser" (1820–1900). Inte lika intressanta som ovannämnda, eftersom de innehåller i stort sett samma uppgifter som de tryckta femårsberättelserna. I berättelserna från fögderierna finns korta skogsavsnitt.
- Landskontoret EE VI c, "Skogsvårdsavgiftslängder" (1923–1948). Se motsvarande punkt under Kopparberg.
- Landskansliet E VI, "Skogar och allmanningar" (1649–1851). En stor del av dokumenten i denna serie handlar om de årliga *utsyningarna* på häradsallmanningarna. De består av ansökningar från delägarna om tillstånd att hämta ut virke och ved samt listor med uppgift om hur mycket de har rätt till (volym 2–6). Ett annat omfattande material är protokoll från *skogsrannsakingar* från 1790-talet fram till 1851. Rannsakingarna genomfördes av häradsrätterna och handlingarna skickades in till länsstyrelsen. Protokollen innehåller beskrivningar av allmanningsskogarna med uppgifter om gränser, torp och skogens tillstånd (volym 2, 3 och 8). Volym 1 består av varierande material från 1700-talet, bland annat förteckningar och beskrivningar över allmanningar med torp och nyodlingar. I volym 7 a och 7 b finns förteckningar över kronoparker och jagbackar. Ett guldkorn i E VI:7 b är ett "Project till ny uniform för Kongl. Södermanlands jägarecorps" 1803. Förutom rock och långbyxor av grått kläde föreskrevs en rund hatt med "försilvrad hattplåt med G IV A i svart, gröna och gula co-carder och gröna fjederplymer". En diger volym består

av handlingar om "ekskogslösen" (E VI: 9). Genom ett beslut i riksdagen 1830 avsåg sig kronan för all framtid rätten till ekskogen om hemmansägaren betalade en inlösningssumma. Under 1831 genomfördes en omfattande inventering av ekarna i länet och här finns alla protokoll och listor.

Länsstyrelserna höll noga ordning på kronans marker. Denna förteckning över kronoparker och jagbackar sammanställdes 1795. (Länsstyrelsen i Södermanlands län, Landskansliet E VI:7 b.)

- Landskontoret G IV e:3, "Handlingar angående jägeristaten" (1723–1824). Denna volym härrör från överjägmästarens förvaltning. Här finns bland annat en namn-

rulla på jägeristaten i länet 1806 och skrivelser om utsyning av ekar.

- Landskontoret G VI h, ”Handlingar angående häradsallmänningar”. Dessa fyra volymer innehåller räkenskaper i form av förvaltningsberättelser och årsredovisningar för åren 1934–1953.

Länsstyrelsen i Uppsala län

- Landskansliet D IX:1–6, ”Femårsberättelser” (1805–1870) och Landskansliet D V:1–6, ”Handlingar till femårsberättelserna” (1871–1910). Båda dessa arkivserier innehåller stora mängder handlingar som utgjort underlag till femårsberättelserna.
- Landskansliet D III f, ”Skrivelser från skogs- och jägeristaten” (1697–1871). Det äldsta materialet består av memorial till landshövdingen angående tjuvjakt, torpbyggelse på häradsallmänningar och mycket annat. Det förekommer en hel del personuppgifter, exempelvis om tillsättning av jägmästare och skogvaktare. I 1800-talsvolymerna finns liknande ärenden: personalfrågor, vargjakt, olovlig avverkning samt ansökningar om att hämta virke från allmänningar.
- Landskontoret D III j, ”Inkomna handlingar från jägeristaten” (1875–1898) och Landskansliet D III l, ”Inkomna handlingar från Jägarstaten (1921–1927). Dessa två arkivserier består av skrivelser från jägmästarna. De handlar till stora delar om virkesuttag från allmänningsskogar och upplåtelse av kronoparker till betesmark.
- Landskansliet E XXI, ”Flottleder och flottningssällningar” (1921–1943). Dessa tre innehåller handlingar

med anknytning till timmerflottning. De behandlar främst Dalälven, men även mindre vattendrag som Olandsån och Tämnrån. Här finns bland annat flottningssällningarnas årsberättelser med uppgifter om mängden flottat timmer.⁶

- Landskansliet D II h, ”Inkomna handlingar från Domänstyrelsen” (1902–1950). Även denna volym innehåller handlingar om flottningsleder i Dalälven. Här finns också skrivelser i jaktärenden och om tillsättning av jägmästartjänster.
- Landskansliet E IX a, ”Handlingar angående skogsutsyning” (1754–1867). Inte mindre än 40 volymer med ansökningar om att hämta ut virke samt listor över beviljade uttag.
- Landskansliet E IX b, ”Handlingar angående skogar och allmänningar” (1687–1874). Förutom handlingar om skogsutsyning av samma typ som ovan nämnda innehåller denna serie blandat material. Av klart intresse är mönstringsrullor med namn på alla anställda i jägeristaten från 1698 till 1827 (E IX b:2). Lönelistor från första hälften av 1700-talet har bevarats i samma volym. Förteckningar över torp och backstugor på allmänningar finns i volym 3. I den digra volym 4 återfinns, bland mängder av inkomna skrivelser, en förteckning över länets kronoparker inklusive namn på skogvaktarna, daterad 1803.

---

⁶ Arkiv från ett stort antal flottningssällningar i norra Sverige förvaras på landsarkiven i Härnösand och Östersund.

- Landskontoret G VI g, ”Handlingar rörande skogar, allmänningar och kvarnar” (1641–1874) är en innehållsrik serie. Två inbundna volymer med innehållsförteckning (1 och 3) består av handlingar från skogskommissionerna i Uppland på 1680- och 1690-talen. I volymerna 5 och 16 finns handlingar om ekinventeringar och ekskogslösen till följd av riksdagsbeslutet 1830. Förteckningar över länets sågverk kan hittas i volym 2 och 11. I övrigt domineras serien av handlingar om förvaltningen av kronoparker och häradsallmänningar: rannsakingar, gränsdragning, skattläggning av torp och mycket annat.
- Landskontoret EE VII c ”Skogsvårdsavgiftslängder” (1944–1948). Se motsvarande punkt under Kopparberg.

Länsstyrelsen i Västmanlands län

- Landskansliet E IX, ”Handlingar rörande skogar och allmänningar” (1661–1810). Större delen av denna serie (vol. 3–13) handlar om utsyning av virke från allmänningar: ansökningar, domboksutdrag och ”bevillningslängder”. Volym 1 innehåller det äldsta materialet, som utgörs av rättsliga handlingar om nyttjande av häradsallmänningar. Här finns också beskrivningar av allmänningarna och förteckningar över torp och nyodlingar på 1700-talet. Volym 2 består av personalärenden som tillsättningar av skogvaktare och överjägmästare. Hela volym 14 och delar av volym 1 härrör från en inventering av ekar som genomfördes vid mitten av 1700-talet.

Länsstyrelsen i Örebro län

- Landskansliet A I c:1, ”Koncept till femårsberättelser” (1822–1839). Här finns avsnitt om skogarnas tillstånd i länet, men texten är i princip den samma som i de mer lättillgängliga tryckta versionerna.
- Landskansliet E IX, ”Handlingar angående skogar och allmänningar” (1635–1857). Serien har ett blandat innehåll, men det är relativt väl sorterat i tematiska buntar. I volym 1 återfinns det äldsta materialet, som bland annat består av rättsfall och ägotvister under andra hälften av 1600-talet. Rannsakingar och förteckningar över torp på allmänningar från sent 1600-tal till tidigt 1800-tal kan hittas i volym 2. Protokoll från skogsrannsakingar återfinns huvudsakligen i volym 2 och 3. En inventering av rekognitionsskogar kan hittas i volym 4. Serien innehåller även handlingar angående virkesutsyning (framför allt i volym 4 och 5), men inte lika stora mängder som i övriga län.
- Landskontoret G VI e, ”Handlingar rörande diverse marker och egendomar”. Volym 3 i denna serie består av ekinventeringar och handlingar om ekskogslösen (1813–1870).

Andra myndigheter på regional nivå

Överjägmästare

Överjägmästarna var de ansvariga för kronans skogar på länsnivå från 1682 till 1869. De ersattes då av skogsinspektorer vid Domänstyrelsen. På Landsarkivet i Uppsala förvaras över-

jägmästararkiv från två distrikt. Innehållet är av samma art som i länsstyrelsernas skogshandlingar. En stor del utgörs av skogsrannsakingar, utsyningslistor, rapporter från jägmästarna och skrivelser till och från myndigheter.

- *Överjägmästaren i Bergslags distrikt*. Distriktet omfattade Örebro och Uppsala län, och handlingar finns från åren 1827–1869. Arkivet är indelat i två delar: I, Örebro län och II, Uppsala län. Förutom ovan nämnda innehåll finns exempelvis mönstringsrullor och lönelistor (II:10–11).
- *Södermanlands läns överjägmästarexpedition* (1802–1886). Bland det ovanligare materialet i detta arkiv kan nämnas F IV:1, ”Inspektionsprotokoll 1871–1885”. Det var inte bara kronoparker och allmänningar som inspekterades, utan även överjägmästarexpeditionens arkiv. Serie B II:1 innehåller årsberättelser med uppgifter om bland annat stormskador och bränder. I volymen F VIII:1, ”Protokoll vid allmänningssammanträden 1811–1868”, kan man ta del av sockenombudens omröstningar om skogvaktarboställen och skogvaktarnas löner. Som ett kuriosum kan nämnas ett antal skrivelser från 1841 angående plantering av vita mullbärsträd i Ridö kronopark (B I:5). Detta projekt var sannolikt tänkt som starten på en silkesindustri, men så blev inte fallet.

Revir

Revir var från 1869 benämningen på en jägmästares distrikt, men ibland användes ordet även tidigare. Jägmästarna förvaltade de allmänna skogarna, det vill säga kronoparker och hä-

radsallmänningar. Central myndighet var mellan 1869 och 1883 Skogsstyrelsen, därefter Domänstyrelsen.

I revirarkiven finns i de flesta fall handlingar från senare delen av 1800-talet till en bit in på 1900-talet. Slutåret sammanhänger med förändringar av distriktsindelningen. I arkivförteckningarna, som förvaras i en pärm märkt ”Skog Revir” i forskarexpeditionen, finns närmare redogörelser för dessa frekventa omorganisationer. På ULA förvaras arkiv från följande revir:

- *Askersunds revir* (1869–1934).
- *Enköpings revir* (1869–1929).
- *Olands revir* (1869–1901).
- *Norra Roslags revir* (1901–1903).
- *Sala revir* (1870–1966).
- *Uppsala revir* (1875–1891).
- *Örbyhus revir* (1869–1933).
- *Köpings revir* (handlingar 1641–1828).
- *Västerås revir* (handlingar från 1700-talet).

Köping och Västerås skiljer sig från de övriga genom att arkiven utgörs av äldre dokument som egentligen borde höra hemma bland länsstyrelsens skogshandlingar. Det förstnämnda arkivet domineras av handlingar angående fastighetsärenden, medan Västeråsarkivet innehåller handlingar om allmänningar.

Innehållet i de övriga revirens arkiv varierar, men några huvudtyper av handlingar finns i de flesta. Serie B I är utgående skrivelser till skogvaktare, överjägmästare, allmänningstyrelser och myndigheter. B II består av årsberättelser med översikt av skogsförvaltningen och jakten under året. Inkomna

handlingar (E I) saknas i flera fall, men utgör en omfattande del av arkivet från Enköpings revir.

Av särskilt intresse är serie F I, som ofta innehåller stora mängder handlingar angående försålda kronoegendomar: militära och kyrkliga boställen, skogvaktar- och kronofogdeboställen. I dessa akter finns noggranna beskrivningar av egendommarnas marker, inklusive skogsvårdsplaner och kartor. Ibland innehåller dessa arkivvolymerna också detaljerade skogsvårdsplaner för häradsallmanningarna. Beträffande Enköping och Sala finns liknande material även i serie F II, ”skogsindehållningshandlingar”.

Mindre regionala arkiv

En del skogshandlingar från årtiondena innan reviren formellt bildades har förtecknats som egna arkivbildare. Förteckningar över dessa, samt ett par andra mindre arkiv, har samlats i en pärm märkt ”Skog övriga”.

- *Uppsala läns äldre skogsvårdshandlingar* (1820–1869). Materialet liknar det i länsstyrelsernas skogshandlingar och överjägmästarnas arkiv. Här kan nämnas serie E I (Inkomna handlingar), som bland mycket annat innehåller månatliga ”patrulleringsrapporter” från skogvaktarna. Här hittar man också ett stort antal ansökningar från obesuttna om att hämta ved på allmanningarna. De ger en glimt av levnadsvillkoren för den växande del av landsbygdens befolkning som inte ägde jord och därför inte heller hade någon andel i häradsallmanningarna. Brevskrivarna betonar att de gärna rensar skogen från stubbar och ris, bara de får lite bränsle att elda med. I

serie F I finns liknande handlingar samt rättsliga dokument angående torp på allmanningar, besiktningar av skogvaktarboställen och rapporter om skogsåverkan.

- *Örebro läns äldre skogsvårdshandlingar* (1804–1869). Här kan man se hur moderna skogsbruksmetoder gör sitt intåg under 1800-talet (F:1–4). Ett tidigt exempel är en karta över kronoparken Tysslingen 1829, med bifogad avverkningsplan för ”det nya skogshushållnings-sättets införande medelst Trakthuggning” (F:2). Vidare kan nämnas att volym B I innehåller underlag till skogskapitlet i femårsberättelserna 1856–1866.
- *Bjurfors kronopark och skolrevir* (1895–1920). Två volymer med handlingar från den jägmästare som var föreståndare för Bjurfors skogsskola (se även under rubriken ”Skogsskolor”). Ämnen som berörs är bland annat skolfastigheten och skötseln av den tillhörande skogen.
- *Skogsbrandinspektören i Uppsala län* (1944–1974). Ett litet arkiv (fem volymer) som sammantaget ger en god bild av hur bevakning av skogsbränder organiserades under efterkrigstiden. Arkivet innehåller mötesprotokoll, bevakningsrapporter, handlingar om skogsbrandsläckningskurser och pressklipp.

Bergmästare

Bergslagen indelades i distrikt och ansvarig för bergshanteringen i distriktet var *bergmästaren*. Han ägnade sig naturligtvis i första hand åt bergsbruket, det vill säga gruvor och hyttor, men i hans uppgifter ingick också tillsyn över allmänna skogar i distriktet. På ULA förvaras sju bergmästararkiv med handlingar från 1600-talet till 1900-talet.

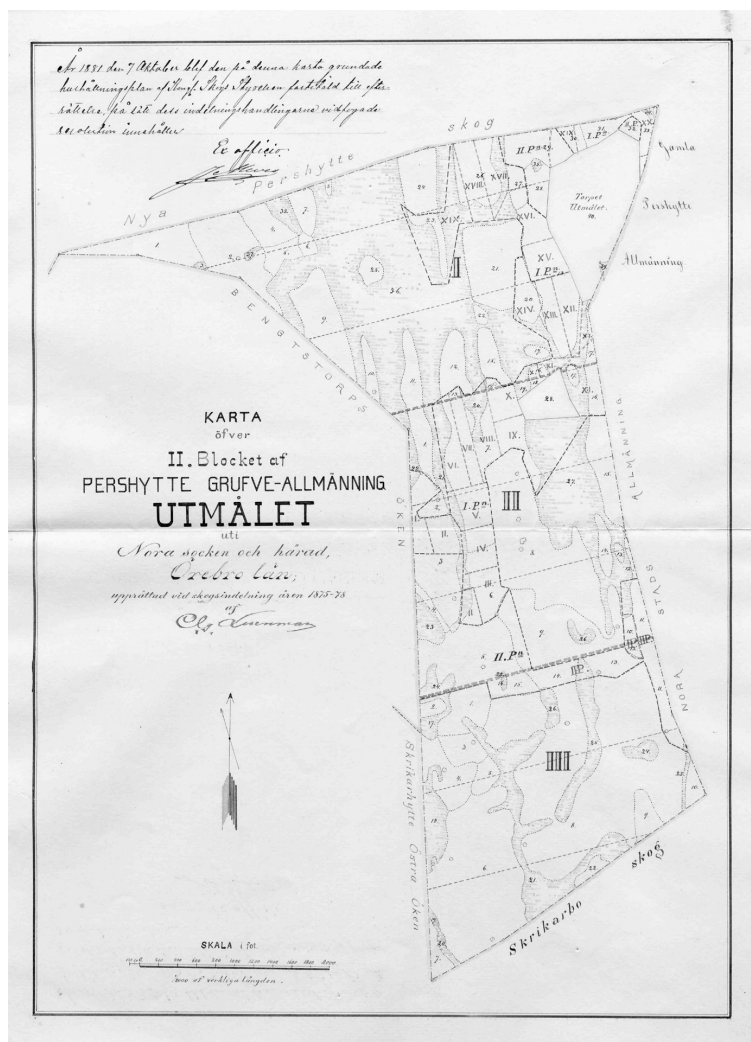
Forskaren bör vara uppmärksam på att indelningen av bergmästarnas distrikt ändrades vid flera tillfällen. På 1600-talet fanns elva distrikt och vid mitten av 1700-talet tolv. 1854 blev antalet distrikt nio och 1874 endast sex stycken. Dessa omorganisationer har medfört att distriktsindelningen för olika perioder överlappar varandra.

Uppgifter om skogar och kolning kan hittas här och där i akter om olika hyttor och bruk. Skogsforskaren bör dock börja med de serier som har titeln ”Handlingar angående gruvskogar och allmänningar” eller liknande. Liksom länsstyrelsernas serier med skogshandlingar innehåller de gränsdragningsärenden, skogsbesiktningar och utsyningslistor. Från 1800-talets senare del och 1900-talet dominerar moderna skogshushållningsplaner, ibland med kartor.

- *Bergmästaren i Kopparbergs och Västmanlands län* F II, ”Handlingar angående skogarna”. (Fem volymer, 1695–1894.) Inbundna böcker med register som underlättar forskningen. Förutom den typ av ärenden som nämns ovan kan man här hitta mycket om kolning och kolhandel.
- *Bergmästaren i Mellersta distriktet* F II, ”Handlingar angående gruvskogar och allmänningar”. (Två volymer, 1875–1926.)
- *Bergmästaren i Nora m.fl. bergslag* F II, ”Handlingar angående gruvskogar och allmänningar”. (Fem volymer, 1600-talet–1874.)
- *Bergmästaren i Nya Kopparbergs m.fl. bergslag* F V, ”Handlingar angående gruvskogar, allmänningar samt utsynningar”. (Två volymer, 1700-talet–1843.)

- *Bergmästaren i Sala silverbergslag* F II, ”Övriga ämnesordnade handlingar”. (Två volymer, 1742–1834.) Volym 1 handlar om Nora allmänning, volym 2 innehåller räkenskaper som bland annat upptar leveranser av kol och ved till Sala silververk.
- *Bergmästaren i Östra distriktet* F II, ”Handlingar rörande gruvskogarna”. (Tio volymer, 1682–1949.) De två första volymerna, som innehåller de äldsta dokumenten, är försedda med register. I de övriga har handlingarna samlats i buntar för olika gruvföretag, exempelvis Grängesberg (4) och Dannemora (5). Volymerna 8–10 ägnas åt Åkers styckebruk. Volym 9 inleds med en historik, författad 1888, över dess rekognitionsskog.
- *Bergmästaren i Gävleborg, Uppsala och Stockholms län* F V:1, ”Handlingar rörande Ovanjö och Torsåkers skogsöreskassa 1734–1865”. Här finns förteckningar över tillverkat kol samt ”skogsöresavgift”. Det senare är det samma som rekognitionsavgift, det vill säga den avgift som betalades för rättigheten att utnyttja en rekognitionsskog.

Samtliga bergmästararkiv har vidare en serie handlingar med titeln ”bergmästarens tjänsteberättelser” eller ”bergmästarrelationer” (B II). Där finns de redogörelser för verksamheten som varje år skickades till Bergskollegium. I några av fallen (Kopparberg och Västmanland, Nora, Nya Kopparberg samt Gävleborg, Uppsala och Stockholm) finns en avdelning med rubriken ”Skogshushållning”. Denna är dock vanligen ganska översiktlig och kortfattad.

Bruk och gruvor gick i spetsen för införandet av rationella skogsbruksmetoder i Sverige. Denna karta från Pershyttan utgjorde grunden till en skogsindelningsplan som fastställdes 1881. (Bergmästaren i Mellersta distriktet F II:1.)

Det bör tilläggas att de flesta bergmästares distrikt indelades i *bergsfögderier* som leddes av en bergsfogde. Dennes uppgift var att biträda bergmästaren, samla in skatter från gruvor och bruk samt fungera som åklagare vid bergstingsrätten. På ULA förvaras endast ett bergsfogdearkiv, *Södermanlands bergsfögderi* (1750–1854). Detta är ett litet men intressant arkiv. Förutom uppgifter om rekognitionsmedel och koltillgångar ligger dock tyngdpunkten, naturligt nog, på järnproduktionen.

Skogsvårdsstyrelser

Skogsvårdslagen 1903 medförde att *skogsvårdsstyrelser* bildades i varje län två år senare. Deras uppgifter var att stödja och utöva tillsyn över skogsvården i de *enskilda*, det vill säga privatägda, skogarna. Chefstjänstemannen kallades länsjägmästare och under honom fanns länssskogvaktare. De skulle kontrollera att skogsägarna verkligen följde lagens bestämmelser om återplantering efter avverkning. Andra delar av verksamheten var rådgivning och utbildning, byggande av skogsvägar och beslut om statsbidrag för skogsvårdande åtgärder.

Skogsvårdsstyrelsernas arkiv innehåller stora mängder intressant material av en typ som inte finns i länsstyrelsernas handlingar om de allmänna skogarna. På ULA förvaras arkiven från fem skogsvårdsstyrelser:

- *Skogsvårdsstyrelsen i Uppsala län* (1904–1987).
- *Skogsvårdsstyrelsen i Västmanlands län* (1904–1987).
- *Skogsvårdsstyrelsen i Södermanlands län* (1904–1988).
- *Skogsvårdsstyrelsen i Kopparbergs län* (1904–1988).

- *Skogsvårdsstyrelsen i Örebro län (1954–1996)*. Detta arkiv håller under 2007 på att levereras in till Landsarkivet och är ännu bara delvis ordnat och förtecknat.

I samtliga arkiv finns bland annat protokoll (serie A), utgående skrivelser (B), inkommande handlingar (E) och räkenskaper (G). Serie E är mycket innehållsrik, men då den är kronologiskt ordnad är det inte lätt att hitta en viss typ av ärenden. Ett undantag är Södermanland perioden 1951–1976, som är tematiskt ordnad och där innehållet framgår av arkivförteckningen.

Av störst intresse för de flesta forskare är sannolikt de ämnesordnade handlingarna i serie F. Ur det varierande innehållet kan dessa ämnen framhållas:

- *Skogsvägbyggnad*. Kopparberg F IV e; Västmanland F 3 BB; Södermanland F I f. Utredningar om vägsträckning, arbetsplaner, kontrakt, kartor och broritningar.
- *Skogsdikning*. Kopparberg F IV d; Västmanland F 3 BA; Uppsala F 3 a; Södermanland F I g och F I h. Arbetsplaner med kartor och kostnadsberäkningar.
- *Återväxtåtgärder*. Kopparberg F IV a och F IV b; Uppsala F 3 c; Södermanland F I a och F I b. Uppgifter om sådd och plantering, arbetsplaner med kartor, rekvisitioner av frön och plantor, utbetalning av bidrag.
- *Häradsallmänningar*. Västmanland F 9; Uppsala F 2 bb och F 6; Södermanland E I b:69–71, F V:1–12 och F V:181–183. Protokoll, förvaltningsberättelser, avverkningsplaner och kartor.
- *Flottning*. Kopparberg F VI; Uppsala F 13. Utredningar och dokument om flottningsleder, särskilt Dalälven.

I skogsvårdsstyrelsernas uppgifter ingick förebyggande åtgärder som att varna för brandfaran. Denna affisch distribuerades 1955. (Skogsvårdsstyrelsen i Södermanlands län E I B:132.)

Ur andra delar av skogsvårdsstyrelsernas omfattande arkiv följer här ett axplock: *Årsberättelser* finns i Kopparberg B V och Södermanland E I b:213–217. De ger en översikt över myndighetens verksamhet och skogsbrukets utveckling över tid. I Västmanland K I finns *fotografier* från skogsplantering och kursverksamhet samt bilder som använts vid utställningar om skogsvård och jaktvård. Perioden sträcker sig från 1920-talet till omkring 1960. Södermanland Ö II a är en samling *pressklipp* som ger en god bild av skogsbrukets utveckling under den händelserika perioden 1955–1996.

Kristidsstyrelser

Första och andra världskrigets avspärningar orsakade brist på livsmedel och bränsle. Myndigheterna tvingades därför vidta åtgärder för ransonering och priskontroll. Under första världskriget var denna verksamhet inte särskilt välorganiserad. Efter krigsutbrottet 1939 organiserades däremot genast en effektiv kristidsförvaltning. På kommunal nivå fanns kristidsnämnder och på länsnivå *kristidsstyrelser*. Centralt leddes det hela av Folkhushållningsdepartementet och dess olika kommissioner, bland andra Statens Bränslekommission.⁷

Kristidsstyrelserna har efterlämnat betydande mängder arkivmaterial. Av särskilt intresse i detta sammanhang är bränslekontoren. Sverige var ju i hög grad beroende av ved, både för uppvärmning av bostäder och för att driva industrier. På många av de väl förpackade arkivboxarna syns att ingen har öppnat dem sedan de levererades till Landsarkivet på 1950-

---

⁷ För en noggrann genomgång av krisförvaltningens organisation, se Friberg 1973.

talet. Den forskare som tar sig an detta material gör en pionjärinsats.

- *Kristidsstyrelsen i Kopparbergs län/Bränslekontoret* (1939–1949).
- *Kristidsstyrelsen i Södermanlands län/Bränslekontoret* (1939–1949).
- *Kristidsstyrelsen i Uppsala län/Bränslekontoret* (1939–1953).
- *Kristidsstyrelsen i Västmanlands län/Bränslekontoret* (1939–1949).
- *Kristidsstyrelsen i Örebro län/Bränslekontoret* (1939–1949).

Innehållet i de olika bränslekontorens arkiv är likartat. Förutom protokoll från bränsledelegationen (serie A) finns stora mängder inkommande skrivelser och utgående cirkulär (B och E). Serie D innehåller bland annat register och förteckningar över vedhandlare och industrier med tillstånd att använda ved. ”Vedavverkningslängder” är listor över alla skogsägare, med uppgifter om tillgänglig areal och avverkade volymer.

Material från kristidsförvaltningen under första världskriget är svårare att hitta. Ett undantag är Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskansliet D VI:1c, ”Skrivelser från Bränslekommissionerna 1914–1919”. I denna volym finns dokumentation av länets vedbyrå och de avverkningar som den organiserade för att råda bot på vedbristen.

Domstolar

Häradsrätter

Ett ofta använt källmaterial i historisk forskning är domböcker från häradsrätterna. Naturligtvis innehåller de även många skogsrelaterade ärenden. Det var i häradsrätternas regi som skogsrannsakingar och virkesutsyningar på häradsallmänningarna genomfördes. Som framgått ovan hittar man det materialet i länsstyrelsernas och överjägmästarnas arkiv. Men häradsrätterna behandlade också ärenden om nyttjanderätt, otillåten avverkning och skadegörelse på skogen.⁸

Dessvärre är domboksprotokoll ett svårarbetat material. Normalt har de inga register, vilket gör det enormt tidskrävande att leta fram en viss typ av mål.⁹ Man kan dock ha nytta av de tryckta avskrifter och register som sammanställts av flitiga forskare.¹⁰ Ett användbart sådant arbete är *Vendels sockens domböcker 1736–1737*. Där hittar man under ämnesorden ”Skadegörelse” och ”Skogshushållningsärenden” flera intressanta fall. En annan genväg är den samling av rättsfall som förekommer i Uppsala läns äldre skogsvårdshandlingar F I:1, se nedan under rubriken ”Skogvaktare och bönder”.

På ULA förvaras domböcker från samtliga häradsrätter i distriktet. Ett mindre antal domböcker har nyligen skannats in och är tillgängliga på SVARs hemsida.

---

⁸ För en detaljerad undersökning av vilka typer av mål som förekom i en häradsrätt under perioden 1630–1750, se Granér 2002, kap. VI.

⁹ För mer information om hur man hittar i domböcker och andra rättsliga källor, se Oja 2006.

¹⁰ En sammanställning över avskrifter och register till domböcker finns på Sveriges Släktforskarförbunds hemsida: www.genealogi.se/domutg.htm

Bergstingsrätter

I Bergslagen fanns särskilda domstolar som dömde i mål med anknytning till bergshanteringen. Det var bergmästarna som var domare i dessa bergstingsrätter. Exempel på skogsrelaterade ärenden som kunde komma upp är konflikter mellan bruket och allmogen angående leveranser av ved och träkol.

Domböckerna från bergstingsrätterna ingår i arkiven från bergmästarna, särskilt de i Nora och Nya Kopparberg. Ett undantag är arkivet från bergstingsrätten i Falun (med beteckningen gruvrätt) som förvaras på Arkivcentrum Dalarna. Under perioden 1721–1769 fanns emellertid i Falun en så kallad bergrätt, vars arkiv förvaras på ULA.

Bland de domböcker som skannats in och kan läsas på SVARs hemsida finns *Nora bergstingsrätt 1825–1851*. Denna bok är försedd med ett utmärkt alfabetiskt ämnesregister där man hittar mål om bland annat skogshävd och sågtimmer. Det finns register även i domböcker från bergstingsrätterna i Lekeberg, Lerbäck samt Linde och Ramsberg. De är dock inte alltid lika detaljerade som i den skannade volymen från Nora.

En användbar genväg kan vara en förteckning över skogsrelaterade mål i bergstingsrätten i Linde och Ramsberg mellan 1639 och 1786. Denna lista har påträffats i arkivet från Bergmästaren i Nora m.fl. bergslag, volym F III:1.

Ägodelningsrätter

Dessa domstolar inrättades efter stadgan om laga skifte 1827. Uppgiften var att fastställa skiften och avgöra tvister om gränsdragning. De behandlade även frågor om ägostyckning och ägobyte. I de flesta fall handlar det naturligt nog om jordbruksmark, men skogsärenden kan förekomma. Det fanns en

ägodelningsrätt i varje tingslag fram till tingsrättsreformen 1971, då de ersattes med en fastighetsdomstol i varje län.

På Landsarkivet utgör ägodelningsrätterna antingen egna arkiv eller avdelningar i häradsrätternas arkiv. I relativt många fall innehåller arkiven dagböcker som ger en översikt över de ärenden som togs upp. En sådan dagbok finns i skannad version på SVARs hemsida: *Ägodelningsrätten i Uppsala läns mellersta domsaga*, Dagbok 1841–1899.

Övriga arkiv

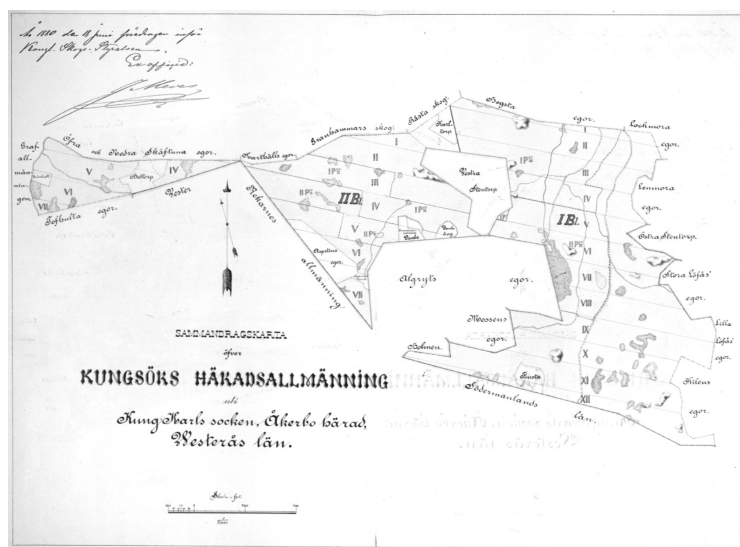
Häradsallmänningar

En stor del av källmaterialet i de arkiv som behandlats hittills handlar om förvaltning av häradsallmänningar. Dessa samfällt ägda skogar är inte enbart ett historiskt fenomen. Ett sextiotal existerar fortfarande och som juridiska personer är de sedan 1918 organiserade i *Sveriges Häradsallmäningsförbund*. Flera häradsallmänningar har egna arkiv på ULA. Större delen av dessa arkiv utgörs av räkenskaper och verifikationer. Vanligen har också mötesprotokollen bevarats. Ofta finns avverkningsplaner och handlingar angående fastigheter och virkesförsäljning. Man kan också hitta material av mer ovanligt slag:

- *Hagunda häradsallmänning* (1934–1999). En ”delaktighetslängd” från 1935 innehåller alla delägarnas namn och fastighetsbeteckningar (D:1).
- *Trögds häradsallmänning* (1836–1998). Här finns en delaktighetslängd från 1933 (D I:1) och verksamhetsberättelser för åren 1922–1981 (B:3).

- *Oppunda häradsallmänning* (1845–1871). I arkivets enda volym finns bland annat ”Handlingar i rättegången mot friherre Carl Carlsson Bonde rörande överkan å Oppunda häradsallmänning 1845–1847”.
- *Långhundra häradsallmänning* (1868–1982). Arkivet består av 15 tämligen osorterade volymer. I nummer 3 finns ”skogsindelingsförslag”, det vill säga avverkningsplaner, inklusive detaljerade kartor.
- *Åkerbo häradsallmänning* (1740–1965). Även detta arkiv ger ett osorterat intryck genom att en stor serie (F I a) har benämningen ”Inneliggande handlingar” och har ett mycket blandat innehåll. Exempelvis består F I a:3 av personalärenden, handlingar om skogvaktarboställen och skogsindelingsförslag med tillhörande kartor.
- *Strödda accessioner nr 18: Årlinghundra häradsallmänning*. En bok med redovisning av intäkter och kostnader 1853–1903. I samband med samlingen Strödda accessioner kan det även vara värt att nämna nr 19: ”Beskrifning öfwer Faxbergs fäbodskog, Leksand m.m.”

Påpekas bör också att det finns en hel del litteratur om häradsallmänningar, både beträffande Sverige som helhet och de inom ULA:s distrikt. Se litteraturlistan i slutet av denna skrift.

Häradsallmänningsarna har efterlämnat stora mängder arkivmaterial, bland annat kartor som den här från Kungsör 1880. (Åkerbo härad, Östergötlands län.)

Hushållningssällskap

På ULA förvaras arkiven från hushållningssällskapen i Uppsala län, bildat 1815, och Stockholms län, bildat 1847. Deras huvuduppgift var att stödja utvecklingen av jordbruket och dess så kallade binäringar. Till de senare räknades skogsbruket. Den som vill veta mer om sällskapens verksamhet rekommenderas att börja med de minnesskrifter som gavs ut till hundraårsjubileerna (se litteraturlistan).

Inget av de båda hushållningssällskapen har en särskild avdelning i arkivet för skogsfrågor. Sökningen i Stockholmsarkivet underlättas dock av ett utmärkt ämnesordsregister över innehållet i protokoll och skrivelser år 1847–1896 (D 1 C:2). Under uppslagsordet ”Skogshushållning” hittas ärenden om

exempelvis premier för skogsskötsel och utdelning av skogsfrö. I Uppsalasällskapet var utdelning av plantor och belöningar för trädplantering en avsevärd del av verksamheten under hela 1800-talet. Skrivelser i dessa ärenden ligger dock blandade med andra handlingar i tämligen osorterade arkivboxar (serie A 1 a).

Uppsalasällskapets stöd till skogsplantering ökade kraftigt under 1880-talet genom att landstinget ställde medel till förfogande. (1905 övergick förmedlingen av dessa bidrag till den nybildade skogsvårdsstyrelsen.) Uppgifter om skogsplanteringar i länet återfinns i årsberättelserna under rubriken ”Binäringar”. I Stockholmssällskapets fall är rubriken ”Skogshushållning”. Årsberättelserna har vanligen inte bevarats i arkiven men kan i stället hittas i sällskapets tryckta handlingar som också finns på ULA.¹¹

Uppsala läns hushållningssällskap drev från och med 1830-talet en egen plantskola, kallad Trädskolan. Där odlades främst fruktträd och bärbuskar, men även skogsplantor. Förutom räknenskaper (serie G 2) innehåller arkivet mycket material som dokumenterar verksamheten ända fram till 1970-talet (F 1 b). Ett dokument av kuriosavärde som rör Trädskolan finns i volym A 1 a:14. Det handlar om ett odlingsförsök 1859 med mullbärsträd som tillhandahållits av ”Silkesodlingssällskapet” i Stockholm. Det kan jämföras med de tidigare nämnda skrivelserna om mullbärsträd i Södermanlands läns överjägmästarexpeditions arkiv.

¹¹ Tidning för Stockholms läns hushållningssällskap respektive Uppsala läns hushållningssällskaps handlingar.

Kyrkan

I Sverige har kyrkan sedan länge varit en stor skogsägare. Dessutom hörde det ofta både jord och skog till prästgårdar och andra kyrkliga boställen. Skogshandlingar återfinns framför allt i arkiven från *domkapitel* och *stiftsnämnder*. De sistnämnda existerade mellan 1933 och 1989 och anställde *stiftsjägmästare*. De senare har ibland efterlämnat egna arkiv.

I det följande redovisas var man finner handlingar direkt relaterade till stiftens skogsförvaltning. Arkivserier med uppgifter om specifika boställen behandlas längre fram under rubriken ”Enskilda fastigheter och boställen”.

- *Uppsala domkapitel* F XIV b, ”Handlingar angående ecklesiastika boställen och skogar” (1901–1933). Volym 1 och 3 består av ”Virkesredogörelser”. Här redovisar överjägmästarna hur de förvaltat boställsskogarna i stiftet.
- *Stiftsnämnden i Uppsala* E XII:1. Serien har titeln ”Arrendekontrakt m.m.”, men i volym 1 finns en bunt handlingar om fridlysningen av Fiby urskog utanför Uppsala. Det var en segdragen process, som inleddes på 1910-talet och avslutades först 1965 när skogen blev naturreservat.
- *Stiftsnämnden i Uppsala* E XIII, ”Normalavkastning”; E XIV, ”Avverkningsplaner”; E XV, ”Arealräkningsprotokoll”. Dessa serier från 1940-talet innehåller detaljerade inventeringar av boställsskogarnas bestånd av olika trädslag. För att tolka dokumenten rätt krävs specialistkunskaper.

- *Stiftsjägmästaren i Uppsala* (1933–1981). Detta är ett omfattande arkiv och här skall endast lämnas några exempel på innehållet. En lämplig ingång kan vara ett ”PM angående den ecklesiastika boställsförvaltningen” från 1934. Det innehåller såväl en historisk bakgrund som en redogörelse för det aktuella läget (F 1 d:2). Serie F 1 m består av stiftsnämndens årsberättelser, inklusive en redogörelse för stiftsjägmästarens verksamhet, för åren 1932–1964. Tillståndet i stiftets skogar på 1970-talet framgår av volym F 1 b:2, ”Skogsindelning 1973”. Det är en totalinventering av skogarnas bestånd av olika trädslag och föreslagna åtgärder. För mer detaljer kan man använda ett kortregister med beteckningen D 1:1, ”Statistiska sammanställningar över skogshushållning på ecklesiastika fastigheter 1923–1933”. På dessa registerkort finns uppgifter om boställenas skogsinnehav och planerade avverkningar. För en något senare period (1949–1961) finns ”Skogsbiträdenas årliga rapporter om avverkning o.d. för löneboställenas skogar” (E 1). De består av tryckta formulär med uppgifter om avverkat och sålt virke, kostnads- och intäktsredovisning samt genomförda skogsvårdsåtgärder inklusive kartskeer.
- *Stiftsnämnden i Strängnäs stift* F 1 e, ”Skogsbruksplaner med skogskartor” 1879–1978; F 1 f, ”Skogsbruksplaner” 1954–1989. Skogsindelningsplaner för boställsskogar med detaljerade beskrivningar av bestånden samt förslag till åtgärder.
- *Stiftsnämnden i Strängnäs stift* D 1 a:1, ”Register över kyrkliga fastigheter” 1975–1985. Registerkort med upp-

gifter om virkesförråd, avverkningar och skogsvårdsåtgärder.

I samband med det kyrkliga källmaterialet kan nämnas att det i litteraturen finns exempel på att skogsskötsel kunde diskuteras på sockenstämmor. Till exempel anklagade kronolänsmannen 1813 sockenborna i Lima för misshushållning med skogen genom betesbränning.¹² Sådana noteringar är sällsynta, men för den som studerar skogsbruket i en speciell socken kan det kanske trots allt vara värt att titta även på sockenstämmoprotokollen. I kyrkoarkiven har de beteckningen K I.

Skogsskolor

För högre utbildning i skogsfrågor grundades 1828 Skogsinstitutet, som 1915 efterträdades av Skogshögskolan. Där utbildades jägmästare och forstmästare som var ansvariga för skötseln av de allmänna skogarna. Sedan 1977 ingår denna utbildning i Lantbruksuniversitetet (SLU). Arkivmaterialet från Skogshögskolan och dess föregångare förvaras på Riksarkivet.

Under 1800-talet förändrades skogsvaktarnas uppgifter från övervakning till skogshushållning. Det medförde ökade krav på utbildning även för denna personalkategori. Från och med 1860 inrättades ett antal regionala skolor för blivande skogsvaktare. På ULA förvaras arkiven från följande skogsskolor:

- *Tierps skogsskola* (1861–1892).
- *Marma skogsskola* (1885–1900).
- *Grönsinka skogsskola* (1901–1924).

---

¹² Kardell 1991, s. 113, 119.

- *Bjurfors skogsskola* (1894–1971). Se även tidigare nämnda *Bjurfors kronopark och skolrevir*.

De tre förstnämnda skolorna kan betraktas som efterföljare till varandra och arkiven sammanfaller delvis. Från alla fyra finns ett antal bevarade koncept till årsberättelser där verksamheten sammanfattas kort (Tierp 1871–1883, Marma 1884–1900, Grönsinka 1901–1924 och Bjurfors 1904–1970, i samtliga fall volym B III:1).

Elevernas namn och avgångsbetyg finns i elevmatriklar och betygsliggare (serie D II). Observera att de för Tierps och Marmas del ingår i Grönsinka D II:1. I volymerna med ansökningshandlingar (serie E II) finns förutom elevernas ansökningsbrev även bifogade skolbetyg, arbetsintyg och rekommendationsbrev.

Några kursplaner från de nämnda skolorna tycks inte ha bevarats, om de alls funnits. Mest användbar om man vill ha en bild av undervisningens uppläggning är Grönsinka D III:1–2, som består av journaler över fördelningen av olika ämnen och praktiska övningar.

En annan skogsvaktarskola i ULA:s distrikt var *Skogshall*, som drevs av Södermanlands läns hushållningssällskap.¹³ Sällskapets arkiv förvaras på kommunarkivet i Strängnäs. I arkivet från Uppsala läns hushållningssällskap kan man dock hitta ett reglemente för Skogshall, daterat startåret 1856 (A 1 a:14). Södermanlands läns överjägmästarexpeditions volym F IV:1 innehåller protokoll från inspektioner av skolan på 1870- och 1880-talen.

---

¹³ Om Skogshalls historia, se Kardell & Rehn 1993.

På ULA förvaras också arkivet från *Statens kolarskola i Skinnskatteberg* (1936–1966). Den anordnade en tvåmånaders kolningskurs, som var obligatorisk för blivande skogvaktare. 1950 ändrades utbildningen till en fyramånaders förberedande skogskurs med mer än kolning på schemat. Serie FI, ”Handlingar ordnade efter sakord” innehåller bland annat årsberättelser som ger en god bild av verksamheten från och med 1945. Betygsliggarna (DI) visar inte enbart elevernas betyg utan även om de sedan blev antagna till en skogsskola för fortsatt utbildning.

Bruksarkiv

De svenska järnbruken använde långt in på 1900-talet stora mängder träkol. Det var tillgången på kol som avgjorde var hyttorna lokaliserades och hur mycket järn som kunde produceras. Gruvorna och bruken ägde egna skogar och hade även tillgång till så kallade rekognitionsskogar, det vill säga kronoskogar som de kunde förfoga över mot en avgift. De köpte också kol från bönderna i trakten.

I bruksarkiven finns mycket material med skogsanknytning, men det är inte alldeles lättillgängligt. För det första har företagsfusionerna i branschen medfört att handlingar från flera mindre bruk har inordnats i arkiven från större bruk.¹⁴ För det andra finns i många fall endast provisoriska arkivförteckningar, vilket gör det svårt att få en tydlig bild av innehållet.

Bruksarkiven består till allra största delen av räkenskaper.¹⁵ Från vissa bruk finns sammanhängande räkenskapsserier på

¹⁴ I den första av forskarexpeditionens pärmor med förteckningar över bruksarkiv finns ett register som kan underlätta sökningen efter olika mindre bruk.

¹⁵ För en introduktion till bruksräkenskaper, se Hildebrand 1987, s. 63–68.

över 200 år, i andra fall finns böcker endast från något enstaka år. Följande typer av handlingar kan särskilt framhållas:

- *Avräkningsböcker* innehåller konton för personer som levererat varor eller utfört arbete. Här anges ersättningar för bland annat skogshuggning, transporter och kolproduktion.
- *Kapitalböcker* har konton för många olika kostnadslag. Benämningarna på de konton som används varierar mellan olika bruk, men ofta förekommer ”Kolkonto”, ”Bräders konto” och ”Timmers konto”.
- Ibland ingår kapital- och avräkningsbok i samma volym, kallad *bruksbok*.
- *Kolböcker/koljournaler* ger detaljerad information om kolleverantörernas produktion. Att tolka siffrorna i journalernas olika kolumner är dock inte alldeles enkelt. Sporadiskt förekommer i arkiven även ”kolkladdar”, enklare anteckningar som använts som underlag till koljournaler.

Från följande bruk finns ett relativt stort antal av ovannämnda böcker: Baggå, Bernshammar, Billsjö, Björnhyttan, Dormsjö, Ferna (inklusive Bockhammar, Trummelsberg, Leksjöbo och Finnbo), Finnåker, Forsmark (inklusive Johannisfors), Garpenberg, Gesberg, Horndal, Jäder, Karlholm, Kloster (inklusive Långshyttan, Stjernesund, Edske och Engelsfors), Klotten, Malingsbo, Nisshyttan, Ramnäs, Seglingsberg, Skinnskatteberg, Uttersberg, Valåsen, Vattholma, Österby.

Några av bruken har även annat material av skogshistoriskt intresse:

- *Ferna bruk*. F III, ”Handlingar angående egendomarna” är en omfattande serie med handlingar om byar och hemman. Material om brukens skogar finns särskilt i volymerna 24 och 26. F V:2 ger en god bild av Fernaverkens skogar och avverkning 1903–1927. F V:5–6 behandlar kolning under åren 1892–1919.
- *Forsmarks bruk*. Från detta stora bruk föreligger ett antal arkivserier som sammantaget ger en heltäckande bild av dess skogsförvaltning under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet: B II c, ”Kopieböcker: Forstmästaren”; D IV ea, ”Skogseffekter”; D IV eb, ”Övriga liggare m.m. rörande trävaror”; E II b, ”Korrespondens: Skogsbruket”; E IV e:1, ”Rapporter: skogsbruket”; G VI c, ”Försäljningslistor: Skogseffekter”. Skogshandlingar kan även påträffas i serie F I b, ”Sakordsordnade äldre handlingar”. Volym 1 innehåller bland annat en bunt märkt ”Skogarnas Conservation samt svedjande” (1680–1752). Dokument om kolhandel under 1700-talet finns i volym 7. 1900-talshandlingar av det ovanligare slaget hittas i F II a:2, nämligen avtal med Bränslekommissionen under första världskriget angående leveranser av ved (se även ovan under rubriken ”Kristidsstyrelser”).
- *Nykvarns bruks- och gårdsarkiv*. Volym II:14 består av ”Handlingar rörande skötseln av Nykvarns skogar” (1846–1863). II:18 innehåller handlingar om Turinge sockenallmänning. I volym II:19 hittas rättegångshandlingar om skogsåverkan och olaga avverkning.
- *Skinnskattebergs bruk*. F 10:1, ”Handlingar rörande re-

kognitionsskogar för Billsjön och Lexsjöbo” (1697–1792); G 1 C:1, ”Skogshushållningens huvudräkenskaper” (1856–1869).

- *Vattholma bruksarkiv*. Serien F 1, ”Handlingar rörande verksamheten, egendomarna m.m.” har ett varierat innehåll. I volym 5 påträffas ett antal skogsarbetarkontrakt 1891–1899. Volym 20 innehåller avverknings- och kolningsrapporter 1891–1909 och i volym 21 finns värderingar av mark och skog 1906–1944.
- *Österby bruks arkiv*. Förutom de vanliga räkenskapsböckerna finns skogs-, ved- och virkesjournaler från 1900-talets första årtiondena (ingår i serie A 1). Den omfattande serien B 1, ”Handlingar rörande bruket” har ett mycket varierande innehåll. Förutom ett antal kollängder från 1860-talet kan nämnas skogsvaktareder från åren 1794–1812 (volym 21). En tålmodig skogsforskare kan säkert hitta mer av intresse.
- *Strödda accessioner nr 82*, ”Handlingar från Nyby bruk”. Skogsbesiktning i Gustafsfors, Floda socken i Södermanland 1895.¹⁶

Gårdsarkiv

På ULA förvaras arkivhandlingar från ett sjuttioal gårdar. De flesta av samlingarna är relativt små och omfattar främst köpebrev och andra fastighetshandlingar. Vid de stora herrgårdarna fördes emellertid räkenskaper av samma typ som vid bruken. Eftersom gårdarna ofta även bedrev skogsbruk avspg-

¹⁶ Övrigt material från Nyby bruk förvaras på Företagens arkiv i Sörmland (Eskilstuna).

las det i bokföringen genom att kapitalböckerna eller huvudböckerna innehåller ett konto med titeln ”Skogens konto”. Även konton som ”Plank och bräder”, ”Sågen” och ”Ved” förekommer. Skogsrelaterat material påträffas framför allt i följande gårdsarkiv:

- *Aspnäs gård*. Kapitalböcker 1876–1904.
- *Fånöö gård*. I b:1, ”Handlingar rörande jordbruket” (cirka 1910–1930). Innehåller uppgifter om skogsbestånd och sågat virke, avlöningslistor för skogsarbetare, ritningar till såg. Vidare finns huvudböcker åren 1907–1947 (serie IV aa).
- *Haga gård*. Kapitalböcker 1841–1901.
- *Hessle gård*. Kapitalböcker 1843–1865.
- *Krusenbergs säteri*. Kapitalböcker 1870–1928, huvudböcker 1921–1942.
- *Stora Kungsladugården* (Nyköping). Huvudböcker 1862–1896.
- *Vallox-Säby säteri*. F 13, ”Handlingar rörande skogsbruket”. Volym 1 innehåller handlingar från skogskommissionen 1694. Volym 2 består av modernare material från 1899–1945: skogsbruksplan, korrespondens och uppgifter om virkesförsäljning. Serie G 3 är huvudböcker 1829–1969.

Forskningsteman

I det följande presenteras ett antal forskningsområden med tips på ingångar i arkivet och litteratur i ämnet. Alla som vill sätta sig in i skogens historia rekommenderas att börja med Lars Kardells tvåbandsverk *Svenskarna och skogen*. Där sammanfattas på ett lättillgängligt sätt forskningen om de flesta tänkbara aspekter av ämnet. De båda böckerna är även försedda med heltäckande litteraturlistor.¹⁷

Personhistoria

Vilka var alla dessa jägmästare och skogsvaktare, vilkas yrkesverksamhet har haft så stor inverkan på den svenska landskapsbilden? Helt klart är att många intressanta personligheter har varit verksamma inom skogsvården.

Standardverket för biografiska uppgifter är *Jägeristaten* av Hugo Samzelius. Detta är en förteckning över anställda i kronans skogsförvaltning från 1500-talet till 1900-talets början. Boken innehåller även en lista över alla elever vid Skogsinstitutet från starten 1829 till 1914.¹⁸ En personhistorisk bok som har mycket att berätta även om skogsbrukets utveckling i stort är Bengt Bryntes biografi om Carl Ludwig Obbarius. Denne föregångsman organiserade vid mitten av 1800-talet utbildning för brukens skogsförvaltare och införde nya idéer i det svenska skogsbruket.¹⁹ Ett annat arbete som bör nämnas i detta sammanhang är Lars Kardells okonventionella artikel om länsjäg-

---

¹⁷ Kardell 2003–2004.

¹⁸ Samzelius 1915.

¹⁹ Brynte 2002.

mästaren Ragnar Lübeck.²⁰

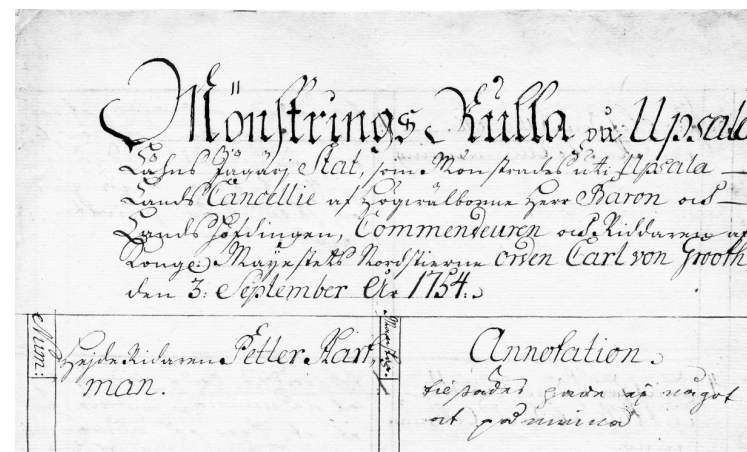
Alla släktforskare med jägeripersonal bland förfäderna har mycket att hämta på Landsarkivet. I överjägmästarnas arkiv och länsstyrelsernas skogshandlingar finns material av den typ som Samzelius använde i sitt arbete. Mönstringsrullor och handlingar i personalärenden återfinns särskilt i följande volymer, men vid en noggrann genomgång går det säkert att hitta mer.

- *Länsstyrelsen i Västmanlands län, Landskansliet E IX:2:* tillsättningar av skogsvaktare och överjägmästare samt en mönstringsrulla med hela jägeribetjäningen i länet 1794.
- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskansliet serie D III f:* många tillsättningsärenden.
- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskansliet E IX b:2:* mönstringsrullor och lönelistor 1698–1827.
- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskansliet E IX b:4:* lista över kronoparker och dess skogsvaktare 1803.
- *Länsstyrelsen i Södermanlands län, Landskontoret G IV e:3:* namnrulla på jägeristaten i länet 1806.
- *Överjägmästaren i Bergslags distrikt.* Volym II:10 innehåller mönstringsrullor för Uppsala län, spridda år mellan 1799 och 1851. I volym II:11 hittar man lönelistor för kronojägare och kronoskogsvaktare i länet under samma period.

Med lite tur kan man göra riktiga fynd. Ett exempel är kronoskogsvaktaren F.W. Nürnbergs meritförteckning från 1839

²⁰ Kardell 1993.

(Uppsala läns äldre skogsvårdshandlingar E I:2). Där sammanfattas på en sida ett levnadsöde som förenar den europeiska storpolitiken med det lokalt uppländska. Nürnberg, som kom från Svenska Pommern, blev 1806 tagen till krigsfånge av den franske marskalken Bernadotte, det vill säga den blivande Karl XIV Johan. Efter frigivningen kom han till Sverige och övertog gästgivargården i Litslena, för att sedan bli kronoskogsvaktare på Håbo häradsallmanning.

Från Uppsala län har ett stort antal mönstringsrullor med namn på alla anställda i jägeristaten bevarats. (Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskansliet E IX b:2.)

Vidare bör nämnas landshövdingarnas tryckta femårsberättelser. Där finns under punkten ”Skogshushållning” uppgifter om antalet skogsvaktare och annan jägeripersonal i länet.

Många upplysningar av personhistoriskt intresse återfinns i skogsskolornas matriklar, betygsliggare och ansökningshandlingar (se ovan under ”Skogsskolor”). Skogsvårdsstyrelsernas

arkiv har många dokument från kursverksamhet under 1900-talet. Serie F 2 a från Uppsala län innehåller handlingar från skogsbruksskolan Frossarbo. I volym 2 finns intyg och betyg åren 1952–1972. Volym 5 har ett annorlunda innehåll: elevuppsatser från 1959–1965 på temat ”Mitt liv och mina framtidsplaner”. Kopparbergs län D III:1 innehåller uppgifter om deltagare i skogsvårdskurser 1918–1949 och är försedd med ett alfabetiskt namnregister. Västmanlands län F 11:1 består av deltagarförteckningar och betyg från Västsura skogsbruksskola 1958–1972.

Från skogsvårdsstyrelsen i Västmanland kan vidare nämnas F 2:1, ”Kontrakt, länsskogvaktare 1908–1928” samt F 2:2, som innehåller tjänstgöringsbetyg för skogvaktare, skogsplanter och annan personal 1934–1959.

Enskilda fastigheter och boställen

Uppgifter om fastigheter är av intresse för många släktforskare. Arkiven från två av skogsvårdsstyrelserna innehåller omfattande fastighetsregister:

- *Skogsvårdsstyrelsen i Uppsala län D 2*, ”Register över fastigheter” (1937–1967). Detta är ett geografiskt ordnat register med kortfattade uppgifter om avverkning, plantering och andra åtgärder.
- *Skogsvårdsstyrelsen i Uppsala län F 2 DA, F 2 DB, F 2 DC, F 2 DD och F 2 DE* (en serie för vart och ett av länets fem skogsvårdsdistrikt). Här har varje fastighet en akt med dokumentation av avverkning, plantering, dikning och andra åtgärder, ibland med bifogade kartor.

- *Skogsvårdsstyrelsen i Södermanlands län F V a:13–180*. En mycket stor samling sockenvis ordnade fastighetsakter. De innehåller bland annat rapporter från besiktningar, åtgärdsinventeringar inklusive kartor, meddelanden om avverkningsförbud och beslut om röjningsåtgärder.
- *Skogsvårdsstyrelsen i Södermanlands län F V b:1–36*, ”Registerkort”. Sockenvis ordnade kort med noteringar om ägare, skogsareal och åtgärder.

Många statliga befattningshavare – länsmän, häradsskrivare, kronofogdar, häradshövdingar, officerare, regementsläkare, skogvaktare med flera – tilldelades förr tjänstebostäder. Till dessa så kallade *boställen* hörde ofta både jordbruksmark och skog. Mycket information om boställen har samlats i länsstyrelsernas arkiv. En stor del av detta material utgörs av protokoll från syner och besiktningar. Där beskrivs oftast fastigheternas byggnader noggrant och åkrar och skogsmarker mer översiktligt. Här följer en sammanställning av dessa arkivserier, men innehållet specificeras i de flesta fall inte närmare.

- *Länsstyrelsen i Södermanlands län, Landskontoret G VI b*, ”Handlingar angående kungsgårdar”; *G VI c*, ”Handlingar angående utarrenderade egendomar”; *G VI d*, ”Handlingar angående boställen”.
- *Länsstyrelsen i Södermanlands län, Landskontoret*, serie H. Hela denna omfattande serie härrör från länsstyrelsens förvaltning av kronohemman och boställen under perioden 1878–1935. Innehåller bland annat *H III:1–4*, ”Arrendeliggare”; *H V a*, ”Arrendekontrakt”; *H VI*,

”Handlingar angående syner och besiktningar”; H VII:1–4, ”Kartor och ritningar”.

- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskontoret* D III:1, ”Inkomna handlingar från domänintendenten”.
- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskontoret*, serie G VI t.o.m. 1874: b, ”Handlingar rörande kungsgårdar”; c, ”Handlingar rörande kronans egendomar”; da, ”Handlingar rörande militära boställen”; db, ”Handlingar rörande Upplands regementets boställen”; de, ”Handlingar rörande Livregementets husarkårsboställen”; e, ”Handlingar rörande ecklesiastikstaten och dess boställen”; f, ”Handlingar rörande särskilda gods och gårdar”.
- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskontoret*, serie G VI 1875–1974: c, ”Handlingar angående utarrenderade egendomar”; d, ”Arrendeuppgifter angående ecklesiastiska boställen”; Handlingar angående försålda kronoegendomar”.
- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskontoret* G VI g (t.o.m. 1874), ”Handlingar rörande skogar, allmänningar och kvarnar”. I volym 5 i denna serie anträffas husesyner på skogvaktarboställen från tidigt 1800-tal. Från 1843 föreligger en ”Förteckning på Skattlagde Skogvaktare Boställen på Härads Allmänningarne inom Upsala län” (volym 10).
- *Länsstyrelsen i Kopparbergs län, Landskontoret* G I g, ”Handlingar rörande Kungl. Västmanlands regementets boställen inom Kopparbergs län”; G VII a, ”Kungsgårdar”; G VII b, ”Boställen”; G VII c, ”Kronohemman”; G VII g, ”Handlingar angående statens fasta egendomar”.

- *Länsstyrelsen i Västmanlands län, Landskontoret* G VI b, ”Handlingar rörande kungsgårdar”; G VI ca, ”Handlingar rörande militära boställen”; G VI cb, ”Handlingar rörande Västmanlands regementets boställen”; G VI cc, ”Handlingar rörande Livregementets grenadjärkårs boställen”; G VI d, ”Handlingar rörande ecklesiastiska boställen”; G VI e, ”Handlingar rörande civila boställen”.
- *Länsstyrelsen i Örebro län, Landskontoret*, G VI ba och G VI bb, ”Handlingar rörande militieboställen”; G VI c, ”Handlingar rörande ecklesiastiska boställen”; G VI d, ”Handlingar rörande övriga statliga egendomar”.

Lägg märke till beteckningen ”ecklesiastiska boställen”, som förekommer i delar av länsstyrelsernas arkiv. Det handlar alltså om *kyrkans egendomar* – prästgårdar, klockarboställen med mera. Mer fakta om dessa egendomar kan man hitta i arkiven från domkapitel, stiftsnämnder och boställsnämnder. Framför allt är det fråga om arrendekontrakt, syner och ekonomiska besiktningar. De återfinns i följande arkivserier:

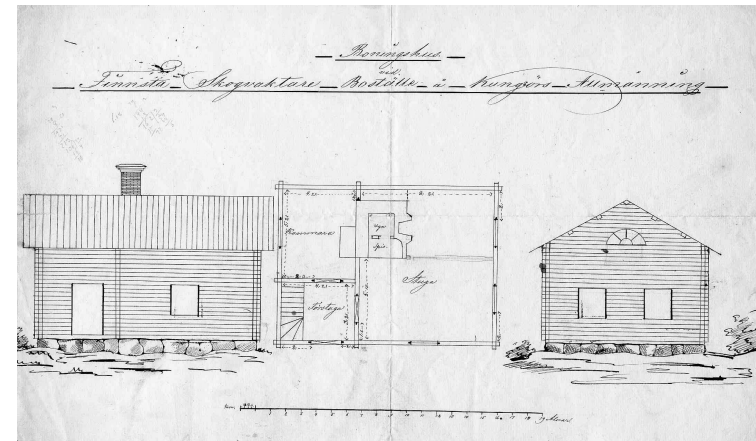
- *Uppsala domkapitel* F XIII, ”Arrendekontrakt” (1796–1905); F XIV a, ”Arrendekontrakt” (1900–1956); F XIV b, ”Handlingar angående ecklesiastiska boställen och skogar” (1901–1933).
- *Stiftsnämnden i Uppsala* D I a, ”Liggare över ecklesiastiska fastigheter” (1914–1980); D I b, ”Prästboställen. Inventering 1934–1939”; E XI, ”Arrendekontrakt m.m.” (spridda år); E XII, ”Ekonomiska besiktningar (spridda år); E III a, ”Handlingar rörande ecklesiastiska fastighe-

ter” (1933–1962). Den sistnämnda serien består av inte mindre än 418 volymer, ordnade pastoratsvis.

- *Uppsala stifts boställsnämnd* F 1, ”Protokoll, beslut och kartor” (1918–1989). Innehåller syner och ekonomiska besiktningar, arrendekontrakt, ritningar och ekonomiska kartor. De 26 volymerna är ordnade i bokstavsordning efter pastorat.
- *Strängnäs domkapitel* F 11, ”Arrendekontrakt” (1800–1925).
- *Stiftsnämnden i Strängnäs stift* D 2 a, ”Register över kyrkliga jord- och skogsmarker” (1919–1984); F 1 a, ”Arrendekontrakt” (1913–1973); F 1 b, ”Handlingar rörande klockarboställen” (1865–1964); F 1 c, ”Handlingar rörande prästgårdar” (1880–1974); F 1 d, ”Handlingar rörande allmänna kyrkohemman” (1880–1962); F 2, ”Handlingar rörande kyrkliga löneboställen” (1818–1966).

Tilläggas bör att de flesta församlingsarkiv har en serie med beteckningen O II, ”Handlingar angående kyrkliga fastigheter och kyrklig jord”. Innehållet utgörs till stor del av syner och ekonomiska besiktningar av prästgårdar och andra kyrkliga boställen.

Som tidigare nämnts innehåller revirens arkiv (serie F I) mängder av uppgifter om statliga boställen med tillhörande skog. Handlingar av detta slag påträffas i arkiven från Askerunds, Enköpings, Norra Roslags, Olands, Sala och Örbyhus revir. Som särskilt intressant från skogsforskningssynpunkt framstår Enköping F I:1, ”Handlingar rörande kronojägare- och skogvaktareboställen” (1830–1920).

Ett skogvaktarboställe på 1800-talet kunde se ut som den här stugan på Kungörs häradsallmänning. (Åkerbo häradsallmänning F I a:3.)

Skogvaktare och bönder

Genom historien har utnyttjandet av skogens resurser orsakat konflikter mellan olika intressen. Statsmakterna har, i samförstånd med bruken och skogsbolagen, hävdlat landets intresse av järn- och trävaruproduktion. Samtidigt har bönderna slagit vakt om sina traditionella intressen av bete åt djuren och virke och ved till hushållen.

Häradsrätternas och bergstingsrätternas domböcker har använts som källmaterial till flera studier av resurskonflikter.²¹ Förhållandet mellan jägeripersonalen och allmogen har också uppmärksamats. Det råder enighet bland forskarna om att skogvaktarna inte var populära. De vakade inte bara över kronoparker och häradsallmänningar, utan även över ekar som växte på privat mark. Dessutom fick de en del av lönen från de

²¹ Kardell 1991; Eriksson-Treter 2002; Granér 2002.

böter som de lyckades utkräva, vilket kan ha gjort dem överdrivet nitiska.²²

I arkivet går det dock att hitta exempel på att relationerna till bönderna trots allt kunde vara vänskapliga, till och med i alltför hög grad. Ett rättsfall från Västmanland 1799 handlar om en skogvaktare som mot reglerna låtit en bonde fälla träd på allmanningen. Han avsattes från sin tjänst och tvingades dessutom betala böter (Länsstyrelsen i Västmanlands län, Landskansliet E IX:2).

Men rättsfall där skogvaktare anklagar bönder för olika brott är naturligtvis långt vanligare. Ett utmärkt underlag till en studie av sådana processer finns i Uppsala läns äldre skogsvårdshandlingar F I:1. Denna volym innehåller en bok med en förteckning över ”Åtalade i skogsåverkansmål” 1834–1856. Här finns namn på de dömda, förseelsens art och uppgift om vid vilket ting de dömdes.

I revirens arkiv, serie E I (Inkomna handlingar) påträffas rapporter från skogvaktarna om olovlig avverkning och annat ”ofog”. I länsstyrelsernas och överjägmästarnas handlingar, liksom i bergmästarnas arkiv, kan en ihärdig forskare också hitta många rättsfall. Här skall endast lämnas några exempel:

- Skador på skogarna, troligen i form av svedjebränning, som finska nybyggare gjort sig skyldiga till 1726. (Länsstyrelsen i Kopparbergs län, Landskansliet E IX a:1).
- Ett soldattorp som bönderna placerat på en allmanning och som de 1719 beordras flytta till bytomten. Även

---

²² Eliasson & Hamilton 1999, s. 67; Nordström 1999, s. 108–109; Eliasson 2002, s. 117; Kardell 2003, s. 112–113; Nordström 2007, s. 170–172.

andra torp som olagligt byggts på allmänningar. (Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskansliet D III f:1).

- Bönder som inkräktat på kronoparker genom att ta upp odlingar eller släppa djur på bete, 1800-talet. (Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskontoret G VI g: 9 och 10).
- Åverkan på skogar, 1600-talet och 1700-talet. (Länsstyrelsen i Örebro län, Landskansliet E IX:1).
- Rapporter om olovlig avverkning, 1800-talet. (Överjägmästaren i Bergslags distrikt II, 1–3).
- Rapporter från skogvaktarna om olovlig avverkning. (Uppsala läns äldre skogsvårdshandlingar E I: 4).
- Flera fall av olovlig avverkning, 1800-talet. (Bergmästaren i Östra distriktet, F II:1).

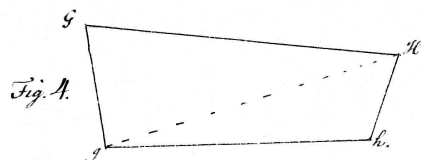
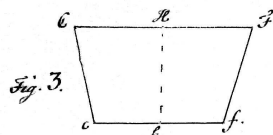
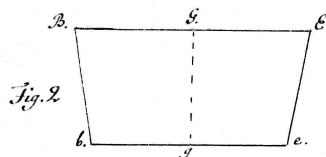
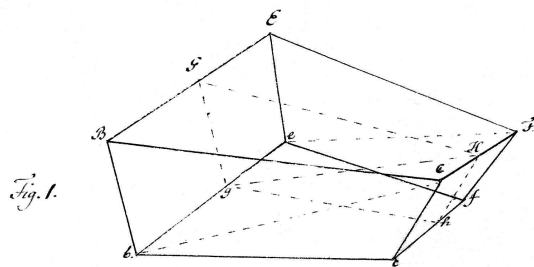
Kolhantering

I den del av Sverige som ULA:s distrikt omfattar har skogarna i mycket stor utsträckning utnyttjats för framställning av träkol. Standardverket om den svenska kolhanteringen är Gunnar Arpis avhandling. Den baserades i hög grad på bruksräkenskaper, varav en ansevärd del från ULA.²³ Denna typ av källmaterial är användbart även för lokalhistoriska studier. Ett aktuellt exempel är Mikael Löwes kartläggning av kolningen i den uppländska socknen Morkarla.²⁴

---

²³ Arpi 1951.

²⁴ Löwe 2006.

Ett problem vid studier av kolhanteringen är måttenheterna. Kolets volym mättes i stigar eller läster. Dessa var inga enhetliga mått, men i ULA:s område var båda vanligen knappt två kubikmeter. Det hela förenklades vid slutet av 1800-talet när man gick över till kubikmeter eller hektoliter. Denna odaterade ritning till en kolstig återfinns i arkivet från Länsstyrelsen i Kopparbergs län, Landskontoret (H:3).

Brukens leveranser av kol kom från tre håll. För det första betalade bönder på brukens egendomar sina arrenden i form av kol. För det andra levererade självägande bönder i bergsbruksbygder, särskilt på 1600-talet, kol som naturaskatt. För det tredje köptes kol på den öppna marknaden.

En del uppgifter om kolleveranser kan påträffas i bergmästarnas arkiv. Listor över skattekol finns i arkivet från Kopparbergs landskontor. Det källmaterial som använts mest i forskningen är brukens kapitalböcker. Mer detaljer om kolleverantörer finns i avräkningsböckerna, vilka kan kompletteras med koljournaler där sådana finns.

I brukens material förekommer även andra handlingar som belyser kolproduktionen. För perioden kring sekelskiftet 1900 kan särskilt Ferna F V:5–6 och Vattholma F 1:20 rekommenderas.

Det var inte ovanligt att kolhanteringen orsakade tvister mellan bruken och allmogen. Bruksägarna försökte med olika medel knyta leverantörerna till sig i en form av uppköpsmonopol, medan bönderna ville ha frihet att leverera till vem de ville. Denna typ av tvister har lämnat spår i häradsrätternas och bergstingsrätternas domböcker.²⁵

Jakt

Att jägeripersonalen inte enbart sysslade med skogsvård utan även med jakt framgår av ordet. Ursprungligen var jakten i själva verket huvudsysslan. Regenter som Gustav II Adolf och drottning Kristina sysselsatte en hel stab av fågelfångare, djurskyttar och djurvaktare. Det var för övrigt inte ovanligt att skogsvaktarna togs ut till krigstjänst eftersom de var duktiga skyttar.

Ett naturligt inslag i tjänsten var bekämpning av olovlig jakt. Jakträtten var fram till 1789 i princip förbehållen kronan utom på frälsejord. Särskilt allvarligt såg man på tjuvjakt av

²⁵ För exempel på sådana konflikter, se Graner 2002, s. 205–225.

älgar, hjortar och rådjur. 1789 fick skattebönderna rätt till jakt på sina egna marker, men skogvaktarna fortsatte hålla uppsyn över kronoskogar och häradsallmänningar.

Även organisering av vargjakt ingick i skogvaktarnas uppdrag. Vargarna tycks ha varit särskilt talrika under första hälften av 1800-talet, men stammen minskade hastigt efter mitten av seklet. Utan tvivel var vargarna ett stort problem för bönder som hade sina husdjur betande på skogen. Enligt 1734 års lag hade varje jordägare skyldighet att skaffa vargnät och i varje socken skulle invånarna anlägga en varggrop eller varggård. Efter 1808 övertog jägerpersonalen huvudansvaret. Sockenborna skulle i stället samla in pengar till en kassa för utbetalning av skottpengar. Dessutom hade alla fram till 1864 skyldighet att ställa upp på skallgångsjakt.

Forna tiders vargjakt har tilldragit sig flera forskares intresse.²⁶ Den har också avsatt spår i arkivmaterialet. Här följer, utan anspråk på fullständighet, ett antal exempel på volymer där man kan hitta jaktärenden.

- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskansliet E IX b. Volym 3* innehåller en bunt handlingar märkt ”Jagt-Tygen 1805”. De härrör från ett möte dit socknarna i länet uppmanats att skicka ombud. Utdrag från sockenstämmoprotokoll redogör för varggropar och andra jaktredskap. I volym 4 kan man hitta enstaka rapporter om vargjakt under tidigt 1800-tal.

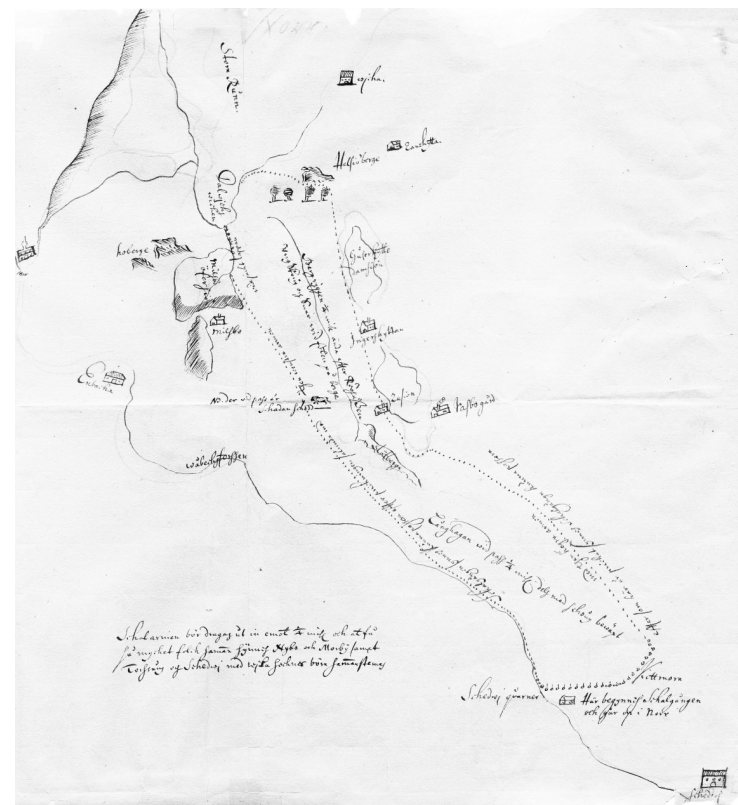
²⁶ Rosander 1966; Bruswitz 1984; Nordström 2007. Se även översikten i Kardell 2003, s. 160–162.

- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskansliet E XIII:1*, ”Handlingar angående rovdjurs utdödande” (1703–1806). Här finns bland annat ett antal utdrag ur sockenstämmoprotokoll från 1806. Socknarna meddelar där sina ställningstaganden till en kungörelse från landshövdingen om en ny form av vargjakt med gift.
- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskansliet serie D III f* innehåller många olika jaktärenden. Ett exempel på en intressekonflikt av det lite mer ovanliga slaget kommer från 1749: ”höga herrar” med tillstånd att jaga på Danmarks häradsallmänning klagar på att de ”til sina nöjen blifver hindrade” på grund av ”olofligt jagande av studerande ungdom i Upsala” (D III f:2).
- *Länsstyrelsen i Kopparbergs län, Landskansliet E XIII:1*, ”Handlingar angående rovdjurs utrotande” (1677–1746). Denna volym innehåller så kallade skottsedlar, det vill säga dokument från häradstingen angående skottpengar för fällda björnar och vargar.
- *Länsstyrelsen i Västmanlands län, Landskansliet E XIII*, ”Handlingar rörande rovdjurs utdödande”. Den första volymen av tre i denna serie innehåller bland annat sammanställningar av insamlade ”jakttygsmedel” 1768–1769. De handlar alltså om uttaxering av pengar till redskap för vargjakt. Vidare finns sockenstämmoprotokoll från 1790-talet angående vargjaktens organisering och anskaffande av nya ”jakttyg”. En del av dem innehåller även listor över rovdjursdödade husdjur. Ett antal domboksutdrag från 1808 redogör för inrättandet av jaktkassor. Volymer 2 och 3 består av sockenstämmo-

protokoll från 1830-talet med rapporter om dödade rovdjur av olika slag.

- *Länsstyrelsen i Örebro län, Landskansliet E XIII, "Handlingar angående rovdjurs utdödande"*. Detta är två mycket intressanta volymer. Den första domineras av domboksutdrag från häradsrätterna 1778 angående häradbornas skyldighet att hålla vargnät och andra "jakttyg". Den andra handlar om uppbyggnaden av lokala jaktkassor under 1830-talet (något som egentligen skulle ha skett redan 1808). Sockenstämmoprotokoll och andra handlingar ger en god bild av hur jakt och skottpengar organiserades.
- *Örebro läns äldre skogsvårdshandlingar F:1*. Här återfinns en samling rapporter från skogvaktarna om fällda rovdjur och rovfåglar under 1860-talet.
- *Uppsala läns äldre skogsvårdshandlingar*. Ur det blandade innehållet kan nämnas skrivelser och sockenstämmoprotokoll om vargjakt i Uppland vid mitten av 1800-talet. Vidare anträffas rapporter från jaktplatserna i Håbo och Vrå, där man lade ut självdöda djur för att locka fram vargar. Det finns även en kartskiss över jaktplatsen i Håbo (E I:1).²⁷ Ett utdrag ur Håbo häradsrätts dombok från 1843 berättar om skottpengar för tre vargar som "djurfångaren" Peter Nordin i Håtuna fångat med sax. Belöningen var riklig. De statliga skottpengarna var 2 riksdaler och 12 skilling för varje varg. Till detta kom häradbornas belöning på 9 riksdaler per varg (E I:2).

²⁷ En vargjaktskarta av samma typ avbildas i Nordström 2007, s. 165.

När sockenborna kallades till vargjakt hade alla skyldighet att ställa upp och flera tusen personer kunde delta. Denna kartskiss från omkring 1717 visar en planerad jakt med flera socknar inblandade. Skallgångskedjan skulle utgå från Kittmoren i Stora Skedvi och gå nästan en mil norrut mot ett område mellan Dalviksberg i Torsång och Dalvik i Vika. (Länsstyrelsen i Kopparbergs län, Landskansliet, kart- och ritningssamlingen.)

- *Länsstyrelsen i Södermanlands län, Landskontoret G IV e:3*. Här finns förteckningar från 1720-talet över hemman som betalat ”jakttypenningar”. Man kan även påträffa vargjaktrapporter från skogvaktarna och listor över fällda rovdjur från tidigt 1800-tal.
- *Överjägmästaren i Bergslags distrikt*. Listor över fällda rovdjur i Örebro län påträffas i volym 3–7. Volym I:15 består av ett antal kungörelser om jaktplatser i Örebro län. I:17 är en bunt märkt ”Jaktvård och skytteföreningar”. Handlingar om vargjakt och listor över dödade rovdjur i Uppsala län kan hittas i volym II:4 och II:26. Alla handlingar är från 1820-talet till 1860-talet.
- *Forsmarks bruk F I b:1* och *Nykvarns bruk II:18*. Ett antal 1700-talshandlingar angående de lokala ”jakttugen”.

Vidare bör nämnas att landshövdingarnas femårsberättelser innehåller korta avsnitt om rovdjur och skottpengar. Där finns även tabeller över antalet dödade rovdjur. Ännu en källa är revirens arkiv, serie E I (Inkomna handlingar). Där kan man påträffa rapporter från skogvaktarna om jaktbrott. Slutligen finns det en möjlighet att hitta jaktärenden i sockenstämmoprotokollen, särskilt från första hälften av 1800-talet.

Utbildning och rådgivning

Under 1800-talet slog en ny syn på skogen igenom. Tidigare hade man på ett ganska oreflekterat sätt betraktat den som en outsinlig resurs. Nu började man se den som ett kapital som borde förvaltas för att ge största möjliga avkastning. Därför var det viktigt att skogarna sköttes på vetenskapliga grunder.

Den lämpligaste metoden för ett rationellt skogsbruk har

dock alltid varit en kontroversiell fråga bland experterna. Två läger har stått mot varandra: förespråkare för ”trakthygge” och ”blädning”. På senare tid har det också förts en debatt i termer av storskaligt rationellt skogsbruk kontra naturvård. De olika uppfattningarna om hur skogsbruket skall bedrivas bör också ha avspeglats i utbildningen. Vad har eleverna egentligen fått lära sig vid olika tidpunkter? Källmaterial som kan belysa en sådan frågeställning är skogsskolornas årsberättelser och journaler (se under rubriken ”Skogsskolor” ovan). Även skogsvårdsstyrelsernas rådgivning till de enskilda skogsägarna bör ha en hel del att berätta. Sådant material finns från skogsvårdsstyrelserna i Uppsala (F 2 a) och Södermanland (E I b:165–188).

Sågverk som protoindustri

Det industriella genombrottet i Sverige under andra hälften av 1800-talet brukar ofta förknippas med sågverksindustrin. De nya stora sågverken drevs av ånga och så småningom el. Men det fanns många sågverk även tidigare, även om de var mindre och vattendrivna. Faktum är att vattensågarna var konkurrenskraftiga ända fram till 1800-talets slut. Utan tvivel var de en viktig protoindustri, det vill säga en produktionsform som föregick industrialiseringen.

På 1600-talet hade statsmakterna en negativ syn på sågverk och virkesexport. Orsaken var att staten slog vakt om bergsbrukets behov. Under loppet av 1700-talet blev export av sågade trävaror alltmer accepterad av staten, men verksamheten var noga reglerad. Statens kontroll av sågverken avvecklades stegvis och försvann helt vid mitten av 1800-talet. I efterhand framstår regleringspolitiken som ineffektiv och föga fram-

gångsrik. Men den hade åtminstone en positiv följd för dagens forskare: källmaterial i länsstyrelsernas arkiv.

Forskningen om de tidiga sågverken är ganska rikhaltig, men förvånansvärt lite behandlar sågar i ULA:s område. Följande arkivserier kan rekommenderas:

- *Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskontoret G VI g, "Handlingar rörande skogar, allmänningar och kvarnar"*. Volym 2 innehåller utförliga förteckningar över länets kvarnar från slutet av 1600-talet till början av 1800-talet. Det handlar om både mjölkvarnar och "sågkvarnar", det vill säga vattendrivna sågverk. Ytterligare handlingar om sågkvarnar kan hittas i volym 11.
- *Länsstyrelsen i Örebro län, Landskontoret G VIII, "Handlingar rörande kvarnar och sågar"* (1645–1848). Här kan man hitta förteckningar över länets sågar, skattelägningshandlingar och syneprotokoll.
- *Länsstyrelsen i Örebro län, Landskansliet E IX:2*. I denna volym påträffas skattelägningshandlingar om sågar i Örebro län under sent 1600-tal och 1700-tal.
- *Länsstyrelsen i Västmanlands län, Landskontoret G VIII, "Handlingar rörande kvarnar och sågar"* (1669–1838). Den så kallade kvarnkommissionen 1697 genomförde en omfattande inventering av mjöl- och sågkvarnar i länet och volym 2 i denna serie innehåller dokumentationen. Förteckningar över sågkvarnar från tidigt 1800-tal återfinns i volym 3.
- *Länsstyrelsen i Kopparbergs län, Landskontoret G III cc, "Övriga handlingar angående skatteläggning och jordrannsaking"* (1661–1886). Bland mängderna

av skattelägningshandlingar i denna serie kan man även hitta sågkvarnar.

- *Länsstyrelsen i Södermanlands län, Landskontoret G VIII, "Handlingar angående kvarnar och sågar"* (1648–1867). Även i Södermanland gjorde kvarnkommissionen 1697 och 1698 en grundlig inventering av mjöl- och sågkvarnar (G VIII:1). I övrigt består denna serie till stor del av handlingar om skatteläggning av kvarnar och hemman. Förteckningar över sågar återfinns i volym 4 a.

Enstaka handlingar om sågar kan påträffas i bergmästarnas arkiv: Bergmästaren i Nora m.fl. bergslag F III:1, "Handlingar angående vattendämning, hyttor, sågverk m.m." (1648–1838). I Österby bruks serie B 1, "Handlingar rörande bruket" finns listor över sågat virke vid Morkarla såg på 1860-talet, bland annat i volym 87.

Häradsrätternas domböcker innehåller ärenden som på ett eller annat sätt berör sågverken, men som tidigare nämnts är materialet svårarbetat på grund av bristen på register. I detta avseende är det något bättre ställt med bergstingsrätterna, särskilt den inskannade Nora bergstingsrätt 1825–1851. Enligt innehållsförteckningen förekommer det åtskilliga mål om sågverk i denna dombok.

Sågverk som modern industri

Uppgifter om sågning förekommer även i arkiven från de bruk som hade egna sågar. I flera av dessa fall handlar det om storskaliga ångdrivna anläggningar.

- *Svansbo såg* (ingår i Ferna bruks arkiv). ”Trävarujournaler” utvisar produktionen av virke i olika dimensioner 1886–1890. I *Ferna bruks* eget arkiv finns kontrakt och avtal från 1880-talet rörande Svansbo såg (F III:28).
- *Ferna bruk* E VIII, ”Sågnings- och virkesrapporter” från brukets sågar Svansbo, Virsbo och Björnhyttan 1886–1889.
- *Forsmarks bruk* E IV f:1, ”Sågverksrapporter” 1884–1907.
- *Gräsö ångsåg* (Forsmarks bruk G XV f:1–4). Räkenskaper som visar inkomster och utgifter 1895–1898.
- *Gusselby ångsåg* (ingår i Klotten AB:s arkiv). Räkenskaper för åren 1888–1895: rapportbok visar produktionen, likvidationsböcker ger uppgifter om utbetalda ersättningar och trävarujournaler redovisar försäljningen.
- *Baggå ångsåg* (1913–1920). Detta arkiv innehåller inga sågningsrapporter, men däremot andra räkenskaper, verifierationer och korrespondens. Sammantaget bör materialet kunna ge en god bild av affärsverksamheten.
- *Klostets bruk*. En serie räkenskapsböcker benämnda ”Sågen”, vilka utvisar produktion, omkostnader och försäljning 1898–1925.
- *Karlholms bruk* B 1:8, ”Handlingar rörande sågverket”. Innehåller huvudsakligen dokument om såganläggningens byggnader och maskiner 1895–1932.

Kartstudier

De svenska arkivens tusentals kartor har ofta kommit till användning i forskningen om jordbrukets förändringar. Bebyggelsens utveckling, nyodlingar och skiften har analyserats ur

olika aspekter. Även när det gäller skogen är det med kartornas hjälp möjligt att följa markanvändningen under mycket lång tid.²⁸

Skogskartor från 1600–1800-talen tydliggör det starka exploateringsstryck som bönderna och deras husdjur utsatte landskapet för. Kartstudier visar också att en till synes vild och orörd skog som Tiveden i själva verket varit intensivt brukad under flera hundra år.²⁹ Att skogen i hög grad är ett kulturlandskap framgår även av kulturhistoriska inventeringsprojekt där kartor använts som utgångspunkt.³⁰

Som tidigare nämnts förvaras historiska kartor framför allt på Lantmäteriet. Det finns emellertid inte mindre än 60 000 kartor och ritningar på ULA. När detta skrivs har omkring 35 000 registrerats i NAD, varav närmare 500 kan hittas med sökordet ”skog”. Dessa kartor härrör till största delen från kyrkoarkiv och bruksarkiv. Bland bruken märks särskilt Vattholma i Uppland och Ferna i Västmanland. Åtskilliga kartor kommer också från länsstyrelse- och gårdsarkiv.

Skogskartor som ännu inte registrerats i kartdatabasen kan hittas i följande arkiv:

- *Länsstyrelsen i Kopparbergs län, Landskansliet* FI, ”Kartor och ritningar” (1903–1952). Serien består mest av byggnadsritningar och planer över nya bostadsområden, men här finns även en och annan skogskarta.
- *Länsstyrelsen i Södermanlands län, Landskontoret*

²⁸ För ett aktuellt exempel på tvärvetenskaplig forskning där såväl kartor som annat arkivmaterial utnyttjats, se Dahlström 2006.

²⁹ Kardell 1998, s. 182–183.

³⁰ Fagerlund 2002; Löwe 2006.

H VII, ”Kartor och ritningar”. Kartor med detaljerade beskrivningar över boställen och kronohemman, sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

- *Skogsvårdsstyrelsernas* arkiv. Serierna med handlingar om skogsvägar, skogsdikning, återväxtåtgärder och häradssällmanningar innehåller många kartor.
- *Skogsvårdsstyrelserna i Uppsala och Södermanlands län*, fastighetsregister.
- *Skogsvårdsstyrelsen i Kopparbergs län* J I. En samling ekonomiska skogskartor på ritfilm från 1960- och 1970-talen.
- *Revirens* arkiv, serie F I och F II.
- *Häradssällmanningarnas* arkiv, särskilt Långhundra och Åkerbo.
- *Stiftsjägmästaren i Uppsala*, serie E 1.
- *Stiftsnämnden i Strängnäs stift*, serie F 1 e och F 1 f.
- *Bergmästarnas* kartsamlingar har registrerats, men enstaka lösa kartor kan påträffas i *Bergmästaren i Mellers-ta distriktet* F II samt *Bergmästaren i Östra distriktet* F II:6–7.
- *Forsmarks bruk*, serie J och *Österby bruk*, serie F. Detaljerade förteckningar i pappersform över dessa kartsamlingar finns i samma pärmar som de vanliga arkivförteckningarna.

Liten skogshistorisk ordlista

Avvittring. Uppdelning av skogsmarken i Norrland och Dalarna mellan staten och enskilda. Processen inleddes på 1600-talet och avslutades till största delen på 1800-talet.

Bergmästare. Ansvarig för bergshantering, inklusive skogsskötseln, i ett distrikt. I Falun och Sala hade han titeln bergshauptman.

Bergsfiskal. Ämbetsman vid Sala Silverbergslag och Stora Kopparbergslagen. Utövade bland annat tillsyn över skogarna i området.

Bergstingsrätt (bergsrätt/bergrätt/gruvrätt). Domstolar i Bergslagen. Dömde i mål med anknytning till bergshanteringen.

Besparingsskog. Sockenallmanningar som tillkom under 1800-talet i samband med avvittring och skiften i norra Dalarna och delar av Norrland.

Blädning. Skogsbruksmetod där man avverkar enstaka utvuxna träd eller trädgrupper. Motsatsen är trakthyggesbruk, där man avverkar samtliga träd i ett område.

Boställe. Fastighet som tillhörde staten eller kyrkan. Gav innehavaren av en tjänst fri bostad och inkomst från jordbruk. Ofta hörde även skogsmark till fastigheten.

Domänstyrelsen. Statligt ämbetsverk inrättat 1882 genom sammanslagning av Skogsstyrelsen och Kammarkollegiums avdelning för domänförvaltningen. Blev 1912 ett affärsdrivande verk, Domänverket.

Domänverket. Affärsdrivande verk som förvaldade statens skogar. Ombildades 1992 till aktiebolag.

Forstmästare. Examenstitel efter tvåårig utbildning vid Skogshögskolan. (För titeln jägmästare var utbildningstiden fyra år.)

Gehäg. Inhägnad mindre kronopark eller djurgård, avsedd för jakt. Se även jagbacke.

Gruvrätt. Motsvarigheten till bergstingsrätt i Sala och Falun.

Hejderideri. En hejderidares förvaltningsområde (föregångare till en jägmästares revir). Omfattade vanligen ett härad.

Hejderidare. Under 1600- och 1700-talen vanlig benämning på jägmästare. En annan beteckning som förekom var kronojägare. Terminologin var vid denna tid inte standardiserad.

Häradsallmanning. Ostyckat skogsområde som ägarna av jordbruksfastigheter i häradet ägde gemensamt. Kronan gjorde också anspråk på vissa rättigheter, s.k. regalrätt. Förvaltningen av häradsallmanningarna sköttes av skogsstaten. 1824 blev det tillåtet att dela upp häradsallmanningarna mellan delägarna, men så skedde inte överallt.

Jagbacke. Mindre kronopark i Uppland eller Södermanland, avsedd som jaktmark för hovet. Privatiserades efter ett riksdagsbeslut 1818.

Jägeristaten. Se skogsstaten.

Kronopark. Skog som ägdes av kronan och förvaltades av skogsstaten.

Länsjägmästare. Chefstjänsteman på en skogsvårdsstyrelse.

Laga skifte. Riksdagsbeslut 1827 som innebar dels sammanläggning av jordbruksmark till sammanhängande enheter, dels uppdelning av allmanningar i privatägda delar.

Regalrättsanspråk. Kronans anspråk på rättigheter till allmänningsmarker och obebodda skogsmarker (samt till vattendrag och malmfyndigheter).

Rekognitionsskog. Kronoskog som mot en avgift (rekognitionsavgift) upplåtits till en gruva eller ett bruk. De flesta rekognitionsskogar privatiserades under 1800-talet.

Revir. Från och med 1869 den gängse benämningen på en jägmästares förvaltningsområde.

Skogsindelning. Långtidsplanering av skogsskötsel och avverkning inom ett område. Började tillämpas under 1800-talet.

Skogsrannsaking. Undersökningar som genomfördes av häradsrätterna. Protokollen innehåller uppgifter om gränser, torp och skogens tillstånd.

Skogsstaten. Samlingsbeteckning på den centrala och regionala förvaltningen av kronans skogar. Från 1638 till 1838 användes benämningen jägeristaten. Mellan 1838 och 1869 var termen skogs- och jägeristaten.

Skogsstyrelsen. Statlig myndighet. Den ”äldre” Skogsstyrelsen var verksam 1859–1883, den ”nya” från 1941.

Skogsvårdsstyrelse. Myndighet på länsnivå för tillsyn av de enskilda skogarna från 1905 och framåt.

Ütsyning. Inspektion av skogen för att fastställa vilka träd som skall avverkas.

Ägodelningsrätt. Domstol som avgjorde frågor om gränsdragning mellan jordägare, bland annat i samband med laga skifte. Ersattes 1971 med fastighetsdomstol.

Överjägmästare. Från 1682 till 1869 den ansvarige på regional nivå för förvaltningen av de allmänna skogarna. Underställd landshövdingen.

Litteratur

- Arpi, Gunnar, *Den svenska järnhanteringens träkolsförsörjning 1830–1950*, Stockholm 1951.
- Berglund, Harry & Hans Hedlund (red.), *Sveriges häradsallmänningar. En översikt av verksamheten*. Utgiven med anledning av Sveriges Häradsallmänningförbund 50-åriga tillvaro år 1968, Stockholm 1968.
- Bidrag till Sveriges officiella statistik (BiSOS)*, serie H, Kungl. maj:ts befallningshafvandes femårsberättelser, Stockholm 1863–1912.
- Bring, Samuel E., *Stockholms läns och stads hushållningssällskap 1847–1947. Historik*, Stockholm 1947.
- Brusewitz, Gunnar, ”Vargen och människan”, *Värmland förr och nu* 1984.
- Brynte, Bengt, C.L. *Obbarius. En nydanare i Bergslagens skogar vid 1800-talets mitt*, Stockholm 2002.
- Dahlström, Anna, *Betesmarker, djurantal och betestryck 1620–1850. Naturvårdsaspekter på historisk beteshävd i Syd- och Mellansverige*, Uppsala 2006.
- Eliasson, Per, *Skog, makt och människor. En miljöhistoria om svensk skog 1800–1875*, Stockholm 2002.
- Eliasson, Per & Gustaf Hamilton, ”’Blifver ondt att förena sigh’ – några linjer i den svenska skogslagstiftningen om utmark och skog”, i: Pettersson (red.) 1999.
- Eriksson-Treter, Anna, *Anspråk och argumentation. En studie av användning och uttolkning av lag vid naturresurskonflikter i nordvästra Hälsingland, ca 1830–1870*, Uppsala 2002.

- Ewald, Fia, ”Skogen i de enskilda arkiven”, *Skogshistorisk tidskrift* 1993:2.
- Fagerlund, Dan, ”Skog och Historia – ett inventeringsprojekt i Uppland”, *Uppland* 2002.
- Friberg, Lennart, *Styre i kristid. Studier i krisförvaltningens organisation och struktur 1939–1945*, Stockholm 1973.
- Granér, Staffan, *Samhävd och rågång. Om egendomsrelationer, ägoskiften och marknadsintegration i en värmäländsk skogsbygd 1630–1750*, Göteborg 2002.
- Grimstens häradsallmänning. Västra och Östra Tiveden*, Örebro 1971.
- Hildebrand, Karl-Gustaf, *Svenskt järn. Sexton- och sjuttonhundratals. Exportindustri före industrialismen*, Stockholm 1987.
- Ihrfors, Carl Gustaf, *Om häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling. Ett bidrag till den svenska jord- och skogslagstiftningens historia*, Uppsala 1916.
- Kardell, Lars, ”En skogshistorisk skiss”. Särtryck ur: *Lima och Transtrand. Ur två socknars historia*, Malung 1991.
- Kardell, Lars, ”Länsjägmästare Ragnar Lübeck och hans klippböcker för åren 1907–1928”, *Skogshistorisk tidskrift* 1993:2.
- Kardell, Lars, ”Arkiv och skogsvetenskap”, *Arkiv i Norrland* 1998.
- Kardell, Lars, *Svenskarna och skogen. Del 1, Från ved till linjeskepp*, Jönköping 2003.
- Kardell, Lars, *Svenskarna och skogen. Del 2, Från baggböleri till naturvård*, Jönköping 2004.
- Kardell, Lars & Sixten Rehn, ”Skogshall – Sveriges äldsta skogsskola”, *Skogshistorisk tidskrift* 1993:2.

Kollberg, Oscar, *Några blad ur Trögds häradsallmännings historia*, Uppsala 1955.

Kongl. maj:ts befallningshafvandes femårsberättelse för åren..., Stockholm 1823–1857.

Losman, Beata, "Förvaltningshistorik", www.ralphhaglund.info/BeataLosman/Index.htm (även tillgänglig via NAD).

Löwe, Mikael, *Bidrag till beskrivning av 300 års brukskolning i Morkarla socken, Olands härad och Uppsala län*, Uppsala 2006.

Nilsson, Lars, "Arkivens källmaterial för skogshistorisk forskning", *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tidskrift* 1988:3.

Nordström, Gunilla, "Statlig skogsförvaltning intill 1883", *Skogshistorisk tidskrift* 1993:2.

Nordström, Gunilla, "Vägen till skogen. Forskningsmöjligheter i arkiv", i: Pettersson (red.) 1999.

Nordström, Gunilla, "Bland 'blaserade vargar' och 'ett satans folk' – skogsliv vid Kinnekulle och Billingen skildrat genom Linnés ögon och skogvaktarens penna", *Gröna arkiv – med Linnés ögon och andras. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven* 2007.

Oja, Linda, *Rättens källor. Rättsligt material på Landsarkivet*, Uppsala 2006.

Pettersson, Ronny (red.), *Skogshistorisk forskning i Europa och Nordamerika. Vad är skogshistoria, hur har den skrivits och varför?*, Stockholm 1999.

Riksarkivets beståndsöversikt. Del 3, Kommittéarkiv, utgiven av Helmut Backhaus, James Cavallie & Lars Wickström, Stockholm 1993.

Rosander, Göran, "Vargjakt i Dalarna i äldre tid", *Dalajägaren* 1966.

Samzelius, Hugo, *Jägeristaten. Anteckningar om svenska våldets skogs- och jaktväsen*, Stockholm 1915.

Sveriges häradsallmänningar. En skoglig, ekonomisk, administrativ och rättslig utredning, Stockholm 1918.

Tidning för Stockholms läns hushållningssällskap. Uppsala läns hushållningssällskaps handlingar. Uppsala läns Kungl. Hushållningssällskap 1815–1915. Under medverkan av särskilda fackmän utgiven av Samuel E. Bring (2 vol.), Uppsala 1915–1916.

Vendels sockens domböcker 1736–1737, jämte inledning, förklaringar och register. Utgivna av Nils Edling och Walter Ljusterdahl, Uppsala 1956.

Hemsidor

Lantmäteriet, www.lantmateriet.se

Nationell ArkivDatabas, www.nad.ra.se

Riksarkivet, www.ra.se eller www.statensarkiv.se/riksarkivet

Skogshistoriska Sällskapet, www.skogshistoria.nu

Skogshistoriskt forum,
www.skogssverige.se/skog/vittra/glantan.cfm?sid=1

Skogsstyrelsen, www.skogsstyrelsen.se

SVAR, www.svar.ra.se

Sveriges Häradsallmäningsförbund,
www.haradsallmanningsforbundet.com

Sveriges Släktforskarförbund, www.genealogi.se